

PRAWO KARNE

Część ogólna

Jarosław Warylewski

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE

8

Wolters Kluwer

PIKTOGRAMY

wskazują ważne elementy
książki i ułatwiają
ich odnalezienie

Ważne

Przykłady

Podstawa prawna
Kontekst prawny

Pytania
Zadania

Rozwiązania
Odpowiedzi

Stanowisko stron
Pogląd

Orzecznictwo

Literatura

Historia

Nowe przepisy

PRAWO KARNE

Część ogólna

Jarosław Warylewski

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE

8

Wolters Kluwer

WARSZAWA 2020

Stan prawny na 1 września 2020 r.

Wydawca
Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący
Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne
Joanna Ośka

Projekt okładek serii
Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2020

ISBN 978-83-8223-137-3
8. wydanie

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przykopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	15
---------------------	----

Od autora	19
-----------------	----

Część pierwsza ZAGADNIENIA WSTĘPNE I NAUKA O USTAWIE KARNEJ

Rozdział I

Pojęcie i podział prawa karnego	23
1. Uwagi ogólne	24
2. Prawo karne materialne	27
3. Prawo karne procesowe	28
4. Prawo karne wykonawcze	29
5. Prawo karne skarbowe	30
6. Prawo karne wojskowe	31
7. Prawo karne nieletnich dewiantów	32
8. Prawo karne krajowe i międzynarodowe	33
9. Prawo karne wykroczeń	36

Rozdział II

Nauka prawa karnego oraz nauki pokrewne i pomocnicze	40
1. Szkoły, kierunki i ich przedstawiciele	40
1.1. Kierunek legalistyczno-racjonalistyczny oświecenia	41
1.2. Szkoła klasyczna	44
1.3. Szkoła pozytywna	45
1.4. Szkoła socjologiczna	48
1.5. Normatywizm	50
1.6. Ruch obrony społecznej	50
1.6.1. Kierunek radykalny (subiektywny)	51
1.6.2. Kierunek umiarkowany (nowa obrona społeczna)	53
1.7. Neoklasycyzm, nieinterwencja, kryminologia radykalna, abolicjonizm i <i>restorative justice</i>	54

1.8. Ekonomiczna analiza prawa karnego	57
2. Polska nauka prawa karnego	59
3. Nauki pokrewne i pomocnicze	66
3.1. Kryminologia	68
3.2. Penologia	71
3.3. Wiktymologia	72
3.4. Penitencjarystyka	74
3.5. Polityka kryminalna	75
3.6. Kryminalistyka	76
3.7. Medycyna sądowa	77
3.8. Psychiatria sądowa	78

Rozdział III

Cele i funkcje prawa karnego	80
1. Uwagi ogólne	80
2. Ochrona dóbr prawnych	81
3. Zapobieganie (prewencja przeciwprzestępcza)	81
4. Zaspokojenie społecznego poczucia sprawiedliwości	82
5. Poprawa (resocjalizacja) i wychowanie	83
6. Kompensacja i restytucja	84
7. Pozostałe funkcje	88

Rozdział IV

Uwarunkowania historyczne i tendencje rozwojowe prawa karnego	90
1. Od zemsty krwawej do całkowitego upaństwowienia	90
1.1. Zemsta krwawa	91
1.2. Odwet (zasada talionu)	92
1.3. Okup (system kompozycji)	94
1.4. System proporcjonalności i upaństwowienie kary	96
2. Zagadnienia kryminalizacji i dekryminalizacji	97
3. Problematyka związków prawa karnego materialnego z moralnością, religią, polityką i zróżnicowaniem kulturowym społeczeństwa	102

Rozdział V

Podstawowe zasady prawa karnego	113
1. Uwagi ogólne	113
2. Zasada praworządności	114
2.1. <i>Nullum delictum sine lege poenali</i>	114
2.2. <i>Nulla sanctio sine lege</i>	116
3. Zasada sprawiedliwości	117
4. Zasada humanizmu	120
5. Zasada subsydiarności	123
6. Zasada czynu	125
7. Zasada społecznej szkodliwości	126

8. Zasada winy	127
9. Zasada indywidualizacji odpowiedzialności	128
10. <i>In dubio pro reo</i>	129
11. <i>Nulla sanctio sine iudicio</i>	130
12. Zasada stałości i pewności prawnej	130

Rozdział VI

Źródła polskiego prawa karnego	132
1. Uwagi ogólne	132
2. Zwyczaj i prawo zwyczajowe	135
3. Akty normatywne	136
4. Judykatura	137
5. Doktryna	139
6. Elementy dawnego i współczesnego polskiego prawa karnego	141
6.1. Kodeksy	141
6.2. Ustawy szczególne	147
6.3. Umowy międzynarodowe	149

Rozdział VII

Budowa i rodzaje zakazów karnych	153
1. Uwagi ogólne	153
2. Metoda nazwowa i opisowa (zdaniowa)	154
3. Dyspozycje pojedyncze (proste) i złożone	155
4. Dyspozycje kazuistyczne, syntetyczne i kauczkowe	157
5. Dyspozycje zupełne i niezupełne	158
6. Zagrożenia karne bezwzględnie i względnie określone	160
7. Zagrożenia karne jedno- i wielorodzajowe	163

Rozdział VIII

Stosowanie przepisów ustawy karnej	166
1. Uwagi ogólne	166
2. Wykładnia i jej rodzaje	167
3. Analogia	172

Rozdział IX

Zakres obowiązywania i zastosowania polskiej ustawy karnej	176
1. Obowiązywanie ustawy	176
2. Zmiana ustawy. Zakres temporalny	176
3. Czas popełnienia czynu zabronionego	186
4. Miejsce popełnienia czynu zabronionego	189
5. Zasada terytorialności	190
6. Odpowiedzialność za czyny zabronione popełnione za granicą	194
6.1. Zasada obywatelstwa (narodowości podmiotowej)	199

6.2. Zasady przedmiotowe	203
6.3. Zasada represji wszechświatowej	204
7. Immunitety	206
8. Azyl i ekstradycja	212

Rozdział X

Przesłanki przestępności czynu i odpowiedzialności karnej	219
1. Struktura i definicja przestępstwa oraz wykroczenia	219
2. Rodzaje odpowiedzialności karnej i system sankcji	224
3. Problematyka obywatelskiego nieposłuszeństwa	228

Część druga

NAUKA O CZYNIE ZABRONIONYM

Rozdział XI

Czyn	235
1. Uwagi ogólne	235
2. Teorie kauzalne	237
3. Teoria finalna	238
4. Teorie socjologiczne	239
5. Problematyka psychicznego uwarunkowania czynu	240
6. Problematyka odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych (kolektywnych)	243
7. Podsumowanie	250

Rozdział XII

Pojęcie i znaczenie związku przyczynowego	252
1. Uwagi ogólne	253
2. Teorie indywidualizujące	253
3. Teoria ekwiwalencji (równowartości warunków) i koncepcja obiektywnego przypisania	254
4. Teoria adekwancji (przeciętnej przyczynowości)	257
5. Teoria relewancji	258
6. Problematyka przyczynowości zaniechania	259
7. Wnioski	261

Rozdział XIII

Kryminalna bezprawność czynu	263
1. Rodzaje bezprawności	264
2. Wyróżnianie zbrodni, występków i wykroczeń	268

Rozdział XIV

Znamiona typów czynów zabronionych	273
---	------------

1. Ustawowa typizacja czynów zabronionych	273
2. Podział znamion	275
3. Teoria znamion negatywnych	279

Rozdział XV

Klasyfikacja przestępstw i wykroczeń	281
1. Czynы powszechne (ogólnosprawcze) i indywidualne (właściwe i niewłaściwe)	281
2. Czynы skutkowe (materialne) i bezskutkowe (formalne)	283
3. Przestępstwa kierunkowe	284
4. Typ podstawowy (ogólny) i typы szczególne (uprzywilejowane i kwalifikowane)	284
5. Czynы naruszające dobra prawne (naruszenia) lub zagrażające im (zagrożenia)	285
6. Czynы zagrożenia konkretnego i zagrożenia abstrakcyjnego	286
7. Przestępstwa podobne	286
8. Tryb ścigania	289
9. Problematyka przestępstw pospolitych i politycznych	294
10. Czynы o charakterze chuligańskim	296

Rozdział XVI

Kontratypy	300
1. Uwagi ogólne	300
2. Definicja i skutki karnoprawne	302
3. Rodzaje kontratypów	306
4. Przekroczenie kontratypu	315
5. Problematyka nadużycia kontratypu	315
6. Obrona konieczna	316
7. Stan wyższej konieczności	325
8. Eksperyment (dozwolone ryzyko)	329
9. Rozkaz	331
10. Ostateczna potrzeba	332
11. Dozwolona samopomoc	333
12. Działanie w granicach uprawnień lub obowiązków	334
13. Zgoda pokrzywdzonego	334
14. Świadczenia zdrowotne	340
14.1. Sterylizacja (pozbawienie zdolności płodzenia)	343
14.2. Chirurgiczna zmiana płci	344
14.3. Transplantacja (pobieranie i przeszczepianie komórek, tkanek i narządów)	345
15. Zabiegi kosmetyczne	348
16. Ryzyko sportowe	350
17. Karcenie wychowawcze małoletnich	351

18. Pozostałe kontratypy	354
18.1. Działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego	354
18.2. Przerwanie ciąży	355
18.3. Wyłączenie przestępności zniesławienia	361
18.4. Śmigus-dyngus	362
18.5. <i>Prima aprilis</i>	364
18.6. Sobótki	367
18.7. Topienie Marzanny	368
18.8. Napiwki	369
18.9. Zwyczajowe dowody wdzięczności	369
18.10. Prawo do obrony	370

Rozdział XVII

Společna škodliwost' czynu	373
1. Uwagi ogólne	374
2. Dobro prawne i przedmiot przestępstwa (ochrony, zamachu)	377
3. Obiektywna antyspołeczność	385
4. Stopniowanie i wyłączenie społecznej szkodliwości	386

Rozdział XVIII

Zawinienie i jego przesłanki	390
1. Teorie winy	391
2. Tak zwane formy winy (umyślności i nieumyślności)	393
3. Wina kombinowana	400
4. Dorosłość	401
5. Okoliczności wyłączające i redukujące zawinienie	405
5.1. Niepoczytalność	405
5.2. Poczytalność ograniczona	409
5.3. Stany nietrzeźwości i odurzenia	409
5.4. Stan wyższej konieczności	413
5.5. Błąd	415
5.5.1. Pojęcie i rodzaje	415
5.5.2. Błąd co do okoliczności faktycznych	416
5.5.3. Błąd co do okoliczności wyłączających bezprawność lub zawinienie	417
5.5.4. Nieświadomość i urojenie bezprawności	419
5.5.5. Problematyka błędu co do społecznej szkodliwości czynu	421
5.6. Przynamus i pozostałe okoliczności	421

Rozdział XIX

Formy stadialne i postacie zjawiskowe czynu zabronionego	423
1. Dokonanie	425
2. Usiłowanie	426

2.1. Uwagi ogólne	426
2.2. Usiłowanie nieudolne	428
2.3. Czynny żal	431
3. Przygotowanie	434
4. Odmiany sprawstwa	435
5. Podżeganie	441
6. Pomocnictwo	442
7. Odpowiedzialność współdziałających i prowokatora	444

Rozdział XX

Wielość przepisów ustawy i wielość czynów zabronionych

1. Pozorny (pomijalny) zbieg przepisów ustawy	449
1.1. Zasady usuwania pozornego zbiegu przepisów	449
1.1.1. Zasada specjalności	449
1.1.2. Zasada konsumpcji	450
1.1.3. Zasada subsydiarności	450
2. Realny zbieg przepisów ustawy i jego konsekwencje	451
2.1. Zbieg kumulatywny	452
2.2. Zbieg eliminacyjny	454
2.3. Problematyka tzw. idealnego (jednoczynowego) zbiegu przestępstw	455
3. Pozorny (pomijalny) zbieg przestępstw	455
3.1. Przestępstwa o wieloczynowo (zbiorowo) określonych znamionach ...	456
3.2. Przestępstwa wieloodmianowe, dwuaktowe i złożone	456
3.3. Przestępstwa współukarane	457
3.4. Przestępstwo trwałe	458
4. Realny zbieg przestępstw i jego konsekwencje	459
4.1. Zbieg przestępstw	459
4.2. Łączenie kar i środków karnych	460
4.3. Orzekanie kary łącznej	464
5. Problematyka przestępstwa ciągłego	466
5.1. Tak zwane przestępstwo ciągłe	466
5.2. Ciąg przestępstw	469
5.3. Czyn ciągły	470
5.4. Przestępstwo ratalne	472

Część trzecia

NAUKA O ŚRODKACH REAKCJI KARNEJ

Rozdział XXI

Teorie karne

1. Uwagi ogólne	477
2. Teorie absolutne	481

3. Teorie względne	488
4. Teorie eklektyczne	494

Rozdział XXII

Kary	497
1. Uwagi ogólne	497
2. Nagana	502
3. Grzywna i problematyka kar majątkowych	503
4. Ograniczenie wolności	508
5. Areszt i areszt wojskowy	512
6. Pozbawienie wolności	513
7. Problematyka długoterminowego pozbawienia wolności	530
8. Dożywotnie pozbawienie wolności	533
9. Problematyka kar najsurowszych	536

Rozdział XXIII

Środki karne	544
1. Uwagi ogólne	544
2. Środki karne stosowane powszechnie	546
2.1. Pozbawienie praw publicznych	546
2.2. Zakaz zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej	547
2.3. Zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub opieką nad nimi	548
2.4. Zakaz przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, kontaktowania się z określonymi osobami, zbliżania się do określonych osób lub opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu	549
2.5. Zakaz wstępu na imprezę masową	549
2.6. Zakaz wstępu do ośrodków gier i uczestnictwa w grach hazardowych ...	550
2.7. Nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym	551
2.8. Zakaz prowadzenia pojazdów	551
2.9. Świadczenie pieniężne	553
2.10. Podanie wyroku do publicznej wiadomości	554
3. Środki karne stosowane wobec żołnierzy	555
3.1. Wydalenie z zawodowej służby wojskowej	555
3.2. Degradacja i problematyka obniżenia stopnia wojskowego	556
4. Pozostałe środki	556
4.1. Zawiadomienie sądu rodzinnego (art. 43c k.k.)	556
4.2. Odstąpienie od wymierzenia kary	557
4.3. Środki stosowane w stosunku do sprawcy wykroczenia	558

Rozdział XXIV

Przepadek i środki kompensacyjne	559
1. Uwagi ogólne	559
2. Przepadek (przedmiotów, korzyści majątkowych i przedsiębiorstwa)	560
3. Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę	564
4. Nawiazka	566

Rozdział XXV

Środki probacyjne	570
1. Uwagi ogólne	570
2. Warunkowe umorzenie postępowania karnego	572
3. Warunkowe zawieszenie wykonania kary	575
4. Warunkowe przedterminowe zwolnienie	579

Rozdział XXVI

Środki zabezpieczające	584
1. Uwagi ogólne, pochodzenie, klasyfikacja	584
2. Katalog środków zabezpieczających i zasady ich stosowania	588
3. Środki o charakterze leczniczym i rehabilitacyjnym	590
4. Środki o charakterze administracyjnym (nieleczniczym)	592

Rozdział XXVII

Środki zwalczania recydywy, przestępczości zawodowej i zorganizowanej oraz terroryzmu	594
1. Środki związane z powrotem do przestępstwa	594
2. Pojęcie i zwalczanie przestępczości zawodowej	598
3. Pojęcie i zwalczanie przestępczości zorganizowanej	599
4. Pojęcie i zwalczanie przestępstw o charakterze terrorystycznym	601

Rozdział XXVIII

Zasady i dyrektywy wymiaru kar oraz innych środków reakcji karnej	604
1. Problematyka ustawowego wymiaru kary	604
2. Zasady sądowego wymiaru kary	605
3. Dyrektywy ogólne i szczególne	607
4. Wymiar kar i środków karnych nieletnim i młodocianym	610
5. Okoliczności łagodzące i obciążające	611
6. Problematyka tzw. średniego wymiaru kary	613
7. Nadzwyczajne obostrzenie kary	615
8. Nadzwyczajne złagodzenie kary	616
9. Problematyka wielości podstaw nadzwyczajnego złagodzenia lub obostrzenia kary	618

Rozdział XXIX

Środki wychowawcze oraz środek poprawczy	621
1. Przesłanki stosowania	622
1.1. Przejawy demoralizacji	622
1.2. Czyn karalny	623
2. Rodzaje środków wychowawczych	624
3. Zakład poprawczy	625

Rozdział XXX

Wyłączenie i redukcja reakcji karnej	630
1. Abolicja	630
2. Amnestia	631
3. Ułaskawienie	632
4. Przedawnienie	637
5. Zatarcie skazania	642

Wykaz literatury podstawowej	649
-------------------------------------	-----

Spis tablic	653
--------------------	-----

Skorowidz rzeczowy	655
---------------------------	-----

Indeks osób	673
--------------------	-----

WYKAZ SKRÓTÓW

Źródła normatywne

d.k.k.	– ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. poz. 94 ze zm.)
d.k.p.k.	– ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. poz. 96 ze zm.)
EKPC	– Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2019 r. poz. 1145 ze zm.)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2019 r. poz. 1950 ze zm.)
k.k. z 1932 r.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571 ze zm.)
k.k.s.	– ustawa z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2020 r. poz. 19 ze zm.)
k.k.w.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 523 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2020 r. poz. 30 ze zm.)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359)
k.w.	– ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2019 r. poz. 821 ze zm.)
Konstytucja z 1952 r.	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 22.07.1952 r. (Dz.U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
p.w.k.k.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. – Przepisy wprowadzające kodeks karny i prawo o wykroczeniach (Dz.U. Nr 60, poz. 573)
p.w.k.k. z 1969 r.	– ustawa z 19.04.1969 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 95 ze zm.)
p.w.k.k. z 1997 r.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 554 ze zm.)
StGB	– niemiecki kodeks karny (Strafgesetzbuch)
TFUE	– Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej podpisany w Lizbonie 13.12.2007 r. (wersja skonsolidowana Dz.Ur. UE C 202 z 2016 r., s. 47)
Uzasadnienie do projektu k.k.	– Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego z 1997 r. [w:] <i>Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami</i> , Warszawa 1997

Czasopisma naukowe i publikatory

An. UMCS	– Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
AUNC	– Acta Universitatis Nicolai Copernici
Apel.-Gda.	– Apelacja. Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Gdańsku
Biul. Inf. SN	– Biuletyn Informacyjny Sądu Najwyższego
Biul. PK	– Biuletyn Prawa Karnego
CPH	– Czasopismo Prawno-Historyczne
CzPKiNP	– Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
Dz.U.	– Dziennik Ustaw
Dz.Urz. UE	– Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
Głos S.	– Głos Sądownictwa
GS	– Gazeta Sądowa
GSiP	– Gazeta Sądowa i Penitencjarna
GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
GSW	– Gazeta Sądowa Warszawska
KPPubl	– Kwartalnik Prawa Publicznego
KSP	– Krakowskie Studia Prawnicze
KZS	– Krakowskie Zeszyty Sądowe. Orzeczenia Sądu Apelacyjnego w sprawach karnych
LEX	– system informacji prawnej LEX Wolters Kluwer Polska
M.P.	– Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski”
M. Praw.	– Monitor Prawniczy
NP	– Nowe Prawo
ONSA	– Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSNwSK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPiKA	– Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A
OTK ZU	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy
Pal.	– Palestra
PiP	– Państwo i Prawo
PiW	– Pieniądze i Więź
PiZS	– Praca i Zabezpieczenie Społeczne
PiŻ	– Prawo i Życie
PPiA	– Przegląd Prawa i Administracji
PPiK	– Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny
PPK	– Problemy Prawa Karnego
Probl. Krym.	– Problemy Kryminalistyki
Probl. Praw.	– Problemy Praworządności
Probl. Rodz.	– Problemy Rodziny
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo

Prz. PK	– Przegląd Prawa Karnego
Prz. Sejm.	– Przegląd Sejmowy
PS	– Przegląd Sądowy
PUG	– Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SK	– Studia Kryminologiczne
SKKiP	– Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne
SMO	– Służba Milicji Obywatelskiej
SP	– Studia Prawnicze
SPE	– Studia Prawno-Ekonomiczne
St. Iur.	– Studia Iuridica
WPP	– Wojskowy Przegląd Prawniczy
ZN ASW	– Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych
ZN IBPS	– Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego
ZN UG	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego
ZN UJ	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego

Inne

AIDP	– Międzynarodowe Stowarzyszenie Prawa Karnego (Association Internationale de Droit Pénal)
CLK	– Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Komendy Głównej Policji w Warszawie
ENA	– Europejski Nakaz Aresztowania
ETPCz	– Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu
GUS	– Główny Urząd Statystyczny
KG Policji	– Komenda Główna Policji
MTK	– Międzynarodowy Trybunał Karny
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych
PKWN	– Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PRL	– Polska Rzeczpospolita Ludowa
SA	– Sąd Apelacyjny
SDE	– system dozoru elektronicznego
SIDS	– Międzynarodowe Stowarzyszenie Ochrony Społecznej (Société Internationale de Défense Sociale)
SN	– Sąd Najwyższy
TK	– Trybunał Konstytucyjny
UE	– Unia Europejska
UJ	– Uniwersytet Jagielloński
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

OD AUTORA

Podręcznik ten ma służyć przede wszystkim studentom, którzy na uniwersyteckich wydziałach prawa i administracji oraz na różnych kierunkach w innych szkołach wyższych podejmują trud nauki prawa karnego materialnego. Mam nadzieję, że sposób prezentacji materiału i jego zakres uczyni tę publikację przydatną i interesującą nie tylko w ramach dydaktyki, ale również w procesie poznawania, badania i stosowania prawa karnego przez teoretyków i praktyków (w szczególności aplikantów, sędziów, prokuratorów i adwokatów). Podręcznik, w którym omówiono tzw. część ogólną prawa karnego, jest stosunkowo obszerny, ale taki być musi, nie będąc z założenia skryptem czy tylko repetytorium.

Treść zaprezentowanego wykładu, obejmująca program studiów uniwersyteckich w zakresie prawa karnego, jest wypadkową ponad dwudziestopięcioletnich doświadczeń dydaktycznych, własnych badań oraz wielokrotnie wysłuchiwanym wykładom z prawa karnego śp. Profesora dr. Mariana Cieślaka, m.in. w roku akademickim 1983/1984, 1988/1989 i 1989/1990. Teoretyczne omówienie zagadnień uzupełniłem licznymi przykładami zaczerpniętymi z orzecznictwa Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych. Lepszemu zrozumieniu prezentowanych zagadnień powinno też służyć, jak sądzę, ich ukazanie w kontekście historycznym oraz ilustracja danymi statystycznymi z zakresu przestępczości, polityki kryminalnej i penitencjarystyki. Dopełnieniem wykładu są liczne odwołania do projektów nowelizacji Kodeksu karnego.

Wykaz literatury podstawowej obejmuje prawie wyłącznie najważniejsze pozycje podręcznikowe i komentarze. Uzupełnieniem bibliograficznym tego wykazu jest literatura dotycząca omawianych zagadnień, wskazywana na początku rozdziałów i podrozdziałów w treści podręcznika. Należy pamiętać, że nie jest ona wyczerpująca i nie obejmuje piśmiennictwa obcego.

Na końcu każdego rozdziału zostały zamieszczone pytania i polecenia kontrolne, które powinny pomóc studentom nie tylko w przygotowaniu do egzaminu, ale również w samodzielnej weryfikacji zdobytej wiedzy podczas lektury tego podręcznika.

W trakcie pisania starałem się pamiętać o słowach Cycerona, który słusznie zauważył, że: „Znawcy prawa albo świadomie wprowadzają nas w błąd, żeby ich dziedzina wydawała się obszerniejsza i trudniejsza, albo – co bardziej prawdopodobne – nieumiejętnie przekazują wiedzę; przecież nie tylko do zdobywania wiedzy, lecz także do nauczania trzeba pewnej biegłości” (*O prawach, Księga druga*). Proszę o wyrozumiałość, jeżeli czasami tej biegłości mi zabrakło.

Bardzo dziękuję moim współpracownikom z Katedry Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego (w szczególności dr. hab. Jackowi Potulskiemu, prof. UG, dr. Pawłowi Petaszowi oraz dr. Tomaszowi Snarskiemu) oraz studentom i doktorantom za cenne uwagi, które pozwoliły, aby treść ósmego wydania tego podręcznika została nie tylko uaktualniona, ale i poprawiona oraz znacznie poszerzona i uzupełniona.

Będę wdzięczny za wszelkie uwagi krytyczne i propozycje, które mogą się przyczynić do uczynienia tego podręcznika bardziej użytecznym i odpowiadającym oczekiwaniom Czytelników. Przyłączając się do apelu wydawców, mam też nadzieję, że, doceniając pracę i wysiłek autora, Czytelnicy zamiast kserować, będą ten podręcznik kupować.

Jarosław Warylewski

Chwaszczyno, maj 2020 r.

Część pierwsza

ZAGADNIENIA WSTĘPNE I NAUKA
O USTAWIE KARNEJ

Rozdział I

POJĘCIE I PODZIAŁ PRAWA KARNEGO

Literatura: J. Śliwowski, *Na pograniczu trzech pionów ustawodawstwa karnego*, NP 1981/3; S. Waltoś, *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego*, ZN UJ 1975/74.

Nazwa „**prawo karne**” (*ius poenale, ius criminale, Strafrecht, penal law, droit pénal*) nie ma tylko jednego znaczenia. Może być wyjaśniana na wiele sposobów, z uwzględnianiem różnych kryteriów. Najczęściej bywa rozumiana jako: 1) przedmiot regulacji prawnej – zbiór przepisów właściwych dla tej gałęzi (dziedziny) prawa, 2) przedmiot badań naukowych i dziedzina wiedzy – tylko wyjątkowo ograniczające się wyłącznie do zakresu wskazanego w punkcie pierwszym¹, 3) przedmiot wykładu na uniwersyteckich studiach prawniczych (proces przekazywania wiedzy będącej wynikiem działań opisanych w pkt 2).

Bez względu na to, czy chodzi o przedmiot wykładu na uniwersyteckich studiach prawniczych, o naukę jako proces zdobywania wiedzy bądź jej dziedzinę, czy o dział prawa, nazwa „prawo karne” wskazuje na ewidentny związek z karą i – najogólniej mówiąc – na przepisy, które dotyczą jej stosowania. Kara jako byt rzeczywisty – realnie funkcjonujące urządzenie życia społecznego (fakt społeczny) – jest pierwotna (wcześniejsza) w stosunku do różnych teorii zajmujących się karą, do penologii oraz do samego prawa karnego. Temu ostatniemu użycza tradycyjnie swej nazwy i wyróżnia je spośród innych gałęzi prawa „nie przez charakter norm, ale przez rodzaj sankcji”, jak stwierdził W. Wolter².

Obecnie nazwa ta (tj. prawo karne) nie jest do końca adekwatna, gdyż **kara jest tylko jednym z wielu stosowanych środków reakcji karnej** (sankcji). O karze, która wywodzi się z instynktownej, pierwotnej reakcji człowieka na doznania natury negatywnej, np. na wyrządzoną mu krzywdę bądź szkodę, na ból czy strach, będzie jeszcze mowa w rozdziale IV.

¹ Nauka prawa karnego to zarówno pewien proces zmierzający do poznania przedmiotu badań, jak i suma zdobytej w ten sposób wiedzy. W języku niemieckim różnice te oddają terminy *Lehre* i *Wissenschaft*.

² Por. W. Wolter, *Zarys systemu prawa karnego. Część ogólna*, t. II, Kraków 1934, s. 3.

- 2 W tym miejscu wystarczy powiedzieć, że **kara kryminalna jest celową i osobistą dolegliwością orzeczną przez sąd i stosowaną w drodze przymusu państwowego wobec sprawcy przestępstwa lub wykroczenia.**

Podana definicja zawiera te wszystkie elementy, które występują powszechnie w najprzeróżniejszych definicjach kary:

- 1) element wskazujący i charakteryzujący dolegliwość;
- 2) element wskazujący, wobec kogo dolegliwość jest orzekana (wymierzana);
- 3) element określający, za co dolegliwość ta jest orzekana;
- 4) element określający podmiot uprawniony do orzekania kary.

1. Uwagi ogólne

- 3 Ze względu na charakter regulacji prawo karne zalicza się tradycyjnie do prawa publicznego, odmiennie niż prawo cywilne, którego domeną jest prawo prywatne. Warto też zwrócić uwagę na systemowy charakter prawa karnego, jako wyodrębnionej, suwerennej gałęzi prawa (m.in. regulacja kodeksowa, jednolite i wspólne zasady ogólne).

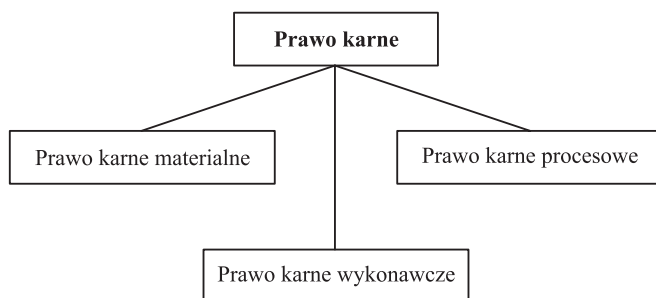
 Ze względu na treść przyjęło się dokonywać podziału prawa karnego na **prawo karne materialne** i **prawo karne procesowe**. Podział ten jest stosunkowo nowy, pojawił się dopiero w XVIII w., utrwalił w XIX w. (francuski *Code Pénal* z 1810 r. i *Code d'instruction criminelle* z 1808 r.; niemiecki *Strafgesetzbuch* z 1871 r. i *Strafprozessordnung* z 1877 r.) i wciąż brak mu absolutnej ścisłości – niektóre zagadnienia mają charakter mieszany, materialny i procesowy zarazem (np. regulacja dotycząca trybu ścigania czy warunkowego umorzenia postępowania), a niektóre, należące ewidentnie do zagadnień proceduralnych, są umieszczone w Kodeksie karnym ze względów praktycznych lub tylko z uwagi na pewną tradycję takich rozwiązań (np. przepisy o zatarciu skazania).

 Należy więc pamiętać, że o tym, czy zawarta w przepisie norma ma charakter materialny czy procesowy, nie decyduje umiejscowienie przepisu w konkretnym kodeksie, a wyłącznie treść i charakter wyprowadzanej z przepisu normy. Dawniej wspomnianego rozróżnienia w ogóle nie dokonywano. Łączne ujęcie prawa karnego materialnego i procesowego spotkać można jeszcze w podręczniku P.J.A. Feuerbacha z 1801 r. (*Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts*). Nic nie ujmując dziedziny dotyczącej postępowania karnego, należy podkreślić oczywisty prymat prawa materialnego nad procesowym, które jest swoistym narzędziem tego pierwszego. Niezwykle trafnie zależność tę ujął M. Cieślak, stwierdzając: „Prawo procesowe, jako powołane do regulowania sposobów realizacji norm prawa materialnego, jest bez prawa materialnego mundurem żołnierza zatkniętym na kij”.

Biorąc pod uwagę treść regulacji, a w pewnym sensie i etap zagrożenia reakcją karną, wyróżnić można trzy podstawowe działy prawa karnego: **prawo karne materialne**, **prawo karne procesowe** i **prawo karne wykonawcze**. 4

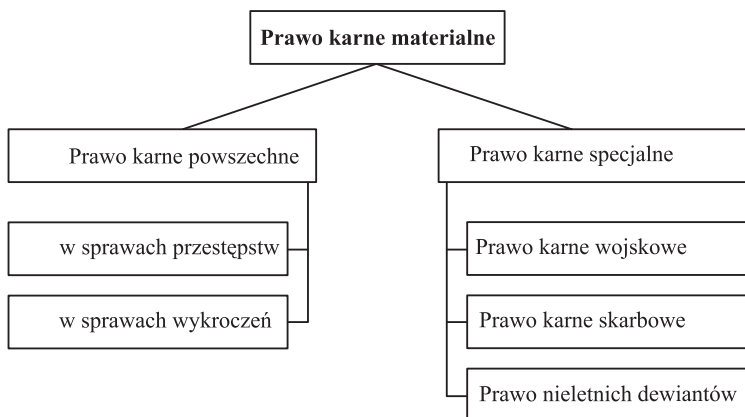
Kształt każdego z wyżej wskazanych działów prawa karnego jest wyznaczany przez jeden z trzech kodeksów, obejmowanych wspólną nazwą „kodyfikacje karne”. Kodeks karny, Kodeks postępowania karnego i Kodeks karny wykonawczy po raz pierwszy zostały uchwalone razem 19.04.1969 r. i zaczęły obowiązywać od 1.01.1970 r. Zapoczątkowane w latach osiemdziesiątych XX w. prace nad reformą prawa karnego doprowadziły do uchwalenia 6.06.1997 r. nowych kodyfikacji karnych, które weszły w życie 1.09.1998 r. Treść każdego z tych trzech kodeksów odpowiada jednemu z etapów realizowania celów prawa karnego. Kodeks karny funkcjonuje głównie na etapie zagrożenia karą, Kodeks postępowania karnego znajduje zastosowanie w procesie wymierzania kary, a Kodeks karny wykonawczy zajmuje się etapem ostatnim, na którym dochodzi do wykonywania wymierzonej kary.

Tablica 1. Podstawowy podział państwowego prawa karnego

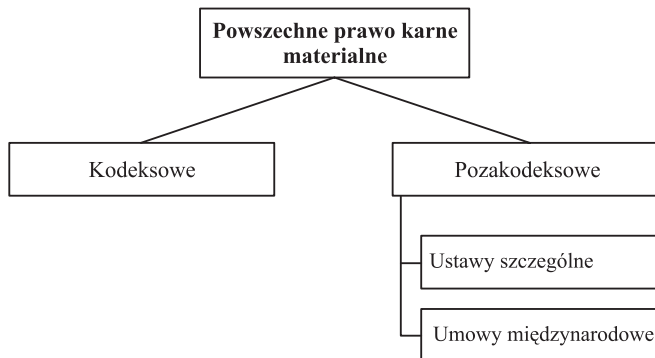
Źródło: opracowanie własne.

Tablica 2. Podział prawa karnego materialnego

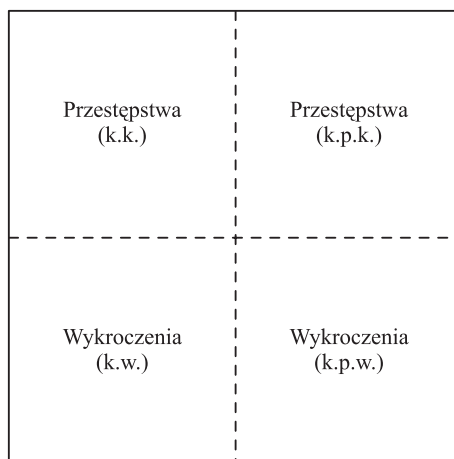
Źródło: opracowanie własne.

Tablica 3. Podział powszechnego prawa karnego materialnego

Źródło: opracowanie własne.

Tablica 4. Czwórpodział podstawowych działów prawa karnego

Źródło: opracowanie własne.

Prawo karne materialne można podzielić na prawo karne powszechne oraz prawo karne specjalne. Podziału takiego dokonuje się, biorąc pod uwagę następujące kryteria: 1) podstawę prawną odpowiedzialności karnej, 2) przedmiot regulacji, 3) podmiot (sprawcę) czynu zabronionego oraz 4) środki reakcji karnej charakterystyczne dla danej grupy przepisów.

- 5 Za **prawo karne materialne powszechne** uznaje się tę część prawa karnego materialnego, w której odpowiedzialność karna sprawcy czynu zabronionego opiera się na regulacjach części ogólnej Kodeksu karnego (prawo karne powszechne w sprawach przestępstw) albo normach zawartych w części ogólnej Kodeksu wykroczeń (prawo karne powszechne dotyczące wykroczeń). Większość przepisów karnomaterialnych

(zarówno kodeksowych, jak i pozakodeksowych – zawartych w ustawach oraz umowach międzynarodowych) zalicza się do prawa karnego powszechnego.

Prawo karne materialne specjalne (szczególne) to wyspecjalizowane dziedziny prawa karnego. W nauce prawa karnego wyróżnia się główne dziedziny (gałęzie) prawa karnego specjalnego, tj. prawo karne wojskowe, prawo karne skarbowe oraz prawo karne nieletnich. Są to przepisy, które z uwagi na swoistą specyfikę dotyczącą: zasad odpowiedzialności za czyn; podstawy prawnej tej odpowiedzialności; przedmiotu regulacji (np. przestępstwa przeciwko zasadom dyscypliny wojskowej); podmiotu czynu (np. żołnierz albo nieletni) oraz szczególnych środków reakcji karnej uznane zostały za wyspecjalizowane gałęzie prawa karnego materialnego. 6

Można też mówić o prawie karnym w znaczeniu **przedmiotowym i podmiotowym**. 7 W znaczeniu przedmiotowym prawo karne obejmuje ogół przepisów określających zasady odpowiedzialności karnej, poszczególne typy czynów zabronionych (przestępstw) oraz związane z nimi kary i inne sankcje (*norma puniendi*). W sensie podmiotowym wyznacza przysługujące państwu prawo, a nawet obowiązek wymierzania kary oraz innych sankcji sprawcom czynów zabronionych (*ius puniendi*).

2. Prawo karne materialne

Literatura: W. Wolter, *Prawo nieprzekraczalnych granic*, PiŻ 1981/22.

Prawo karne materialne to zespół przepisów, które regulują stosowanie kar i innych środków reakcji karnej (zob. rozdział X pkt 2 tego podręcznika) przez sądy w odpowiedzi na społecznie szkodliwe zachowania, zabronione przez to prawo, pod groźbą tych kar i środków.

Mówiąc najprościej, **prawo karne materialne**, określane niekiedy mianem prawa kryminalnego lub prawa karnego *sensu stricto*, **zajmuje się przestępstwem i karą**. 8 Określa ich treść, czyli materię. Unormowanie tych zagadnień stanowi zasadniczą treść prawa karnego materialnego. Nic w tym względzie się nie zmieniło od 1868 r., gdy S. Budziński pisał: „Nauka prawa karnego ma za przedmiot zbadanie istoty przestępstwa i kary oraz zastosowanie kary do przestępstwa”³.

Przedmiotem regulacji prawa karnego nie jest żadna określona dziedzina stosunków społecznych (co uzasadnia tezę o uniwersalnym charakterze tej regulacji), choć np. J. Reinhold uważał, że normuje ono stosunek prawny między sprawcą przestępstwa a państwem. Jako jedną z cech charakterystycznych prawa karnego 9

³ S. Budziński, *Wykład porównawczy prawa karnego*, Warszawa 1868, s. 1.

prof. A. Grześkowiak wskazuje, iż: „Prawo karne jest prawem dotyczącym człowieka – to człowiek jest autorem przestępstwa, kara dotyka człowieka i najczęściej człowiek jest ofiarą przestępstwa”⁴. Specyfikę prawa karnego trafnie ujmowali W. Wolter i M. Cieślak, wskazując, że prawo karne jest prawem nieprzekraczalnych granic. Nawet największy indywidualista musi zdawać sobie sprawę z ich istnienia. Granice te, w formie zakazów karnych, są wyznaczane przez prawa innych ludzi i przez dobro całego społeczeństwa i tylko w tak zakreślonych granicach przysługuje ludziom prawo do podejmowania określonych zachowań. To na straży tych praw i dóbr stoją przepisy prawa karnego. Prawo karne ustanawia też nieprzekraczalne granice dla państwa i jego organów w procesie karania.

Przestroga dla zwolenników niczym nieskrępowanej wolności może być zaduma nad następującymi słowami Arystotelesa: „Człowiek poza wspólnotą państwową może być tylko zwierzęciem lub bogiem”. Dlatego też państwowe prawo karne, dla ochrony całego społeczeństwa i poszczególnych jego członków, ustanawia wyjątki od reguły „powszechnej wolności”.

Zasadniczym przedmiotem tego wykładu jest prawo karne materialne, powszechne i dodatkowo ograniczone prawie wyłącznie do materii regulowanej w Kodeksie karnym (tzn. kodeksowe). Poza zakresem prezentowanych zagadnień pozostaje również **prawo dyscyplinarne**, regulujące stosowanie kar za przewinienia dyscyplinarne związane m.in. ze świadczeniem pracy, studiowaniem w uczelni wyższej, pełnieniem służby (np. sędziego lub prokuratora) czy z wykonywaniem zawodu (np. lekarza bądź adwokata) oraz wszelkie przejawy pozapaństwowej reakcji karnej (np. przewidziane przez prawo kanoniczne). Do dziedziny prawa karnego materialnego nie należą też tzw. kary umowne ani kary porządkowe, stosowane w trakcie postępowania sądowego, ani kary pieniężne o charakterze administracyjnym.

3. Prawo karne procesowe

Literatura: M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984; T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2005; R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Kraków–Lublin 1996; K. Marszał, *Proces karny*, Katowice 1996; S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009.

- 10 **Prawo karne procesowe** (procedura karna) **zajmuje się problematyką stosowania prawa karnego materialnego.** Nazywa się je formalnym, ponieważ określa formy, w jakich organy państwa stosują prawo karne materialne. Prawo to m.in. normuje prawa i obowiązki stron oraz innych uczestników postępowania, reguluje czynności

⁴ A. Grześkowiak, *Prawo karne*, Warszawa 2009, s. 5.

prawne w postępowaniu przygotowawczym i w postępowaniu przed sądem, formułuje także zasady procesu karnego.

Określając również zasady stosowania środków przymusu, postępowania do-
wodowego, odwoławczego i wydawania orzeczeń, umożliwia realizację **na-
czelnej zasady postępowania karnego**⁵, która nakazuje tak prowadzić postępowanie
karne, aby sprawca przestępstwa został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności
karnej, a osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności (art. 2 § 1 pkt 1 k.p.k.).
Zgodnie z art. 2 § 1 pkt 2–4 k.p.k. celami procesu karnego są też:

11

- 1) trafne zastosowanie środków przewidzianych w prawie karnym materialnym oraz ujawnienie okoliczności sprzyjających popełnieniu przestępstwa po to, aby osiągnięte zostały zadania postępowania karnego nie tylko w zwalczaniu przestępstw, lecz również w zapobieganiu im oraz w umacnianiu poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego;
- 2) uwzględnienie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności;
- 3) rozstrzygnięcie sprawy w rozsądnym terminie.

4. Prawo karne wykonawcze

Literatura: Z. Hołda, J. Hołda, *Prawo karne wykonawcze*, Kraków 2006; S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2010; S. Paweła, *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*, Kraków 2003; J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982; S. Walczak, *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Warszawa 1972.

Prawo karne wykonawcze określa zasady wykonywania orzeczeń, które zostały wydane w postępowaniu karnym, w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe i w postępowaniu w sprawach o wykroczenia, a także orzeczeń o karach porządkowych i środkach przymusu skutkujących pozbawieniem wolności – wydanych zarówno w postępowaniu karnym, jak też w innych rodzajach postępowań sądowych (art. 1 § 1 k.k.w.), w szczególności wykonywania kar, środków karnych i środków zabezpieczających. Zajmuje się również problematyką wykonywania środków probacyjnych, nadzoru penitencjarnego, zatarcia skazania i wykonywania środka zapobiegawczego w postaci tymczasowego aresztowania. Kodeks karny wykonawczy dzieli się na cztery części: ogólną, szczególną, wojskową i końcową. W dziedzinie prawa karnego wykonawczego należy wyróżnić **prawo penitencjarne, którego głównym przedmiotem zainteresowania jest skuteczne (realizujące m.in. cel resocjalizacyjny) wykonywanie kar i innych środków polegających na pozbawieniu oraz ograniczeniu wolności.**

12

⁵ Zob. M. Cieślak, *Polska procedura karna*, Warszawa 1984, s. 202.

 Wyodrębnienie i kodyfikacja prawa karnego wykonawczego dokonały się stosunkowo późno. **W Polsce dopiero w 1969 r. uchwalono Kodeks karny wykonawczy.** Obecnie obowiązuje Kodeks karny wykonawczy uchwalony w 1997 r. Ta praktyka legislacyjna wciąż nie ma charakteru powszechnego – w wielu krajach (np. w Niemczech) przepisy dotyczące wykonywania orzeczeń zawarte są w kodeksach postępowania karnego.

5. Prawo karne skarbowe

 Literatura: S. Baniak, *Prawo karne skarbowe*, Kraków 2001; T. Grzegorzczak, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2000; A. Krawczyk, J. Kulicki, *Usytuowanie prawa karnego skarbowego w obowiązującym systemie prawnym*, „Doradztwo Podatkowe” 1998/1; F. Prusak, *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, Warszawa 2002; F. Prusak, W. Świda, *Prawo karne skarbowe*, Warszawa 1989; T. Stępień, K. Stępień, *Przestępstwa i wykroczenia skarbowe*, Toruń 2000; L. Wilk, *Zagadnienia materialnego prawa karnego skarbowego*, Toruń 2004.

- 13 Prawo karne skarbowe tradycyjnie stanowi wyodrębnioną, wyspecjalizowaną dziedzinę prawa karnego – zarówno ze względu na przedmiot regulacji, jak i z uwagi na odrębną podstawę prawną (charakter przepisów). Przedmiotem regulacji jest kwestia odpowiedzialności za przestępstwa i wykroczenia skarbowe przeciwko obowiązkom podatkowym i celnym, przeciwko obrotowi dewizowemu, organizacji gier i prywatyzacji mienia.

 Najogólniej mówiąc, **prawo karne skarbowe** zajmuje się zachowaniami skierowanymi przeciwko interesom finansowym Skarbu Państwa oraz jednostek samorządu terytorialnego i wykazuje ścisły związek z prawem finansowym. Kodeks karny skarbowy z 10.09.1999 r.⁶, który z dniem 17.10.1999 r. zastąpił ustawę karną skarbową z 1971 r., zawiera również częściowo odrębną od Kodeksu postępowania karnego regulację w zakresie postępowania w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia (przewidując w pozostałym zakresie odpowiednie stosowanie przepisów Kodeksu postępowania karnego), a także regulację dotyczącą postępowania wykonawczego w tych sprawach. Do przestępstw i wykroczeń skarbowych mają zastosowanie jedynie niektóre przepisy części ogólnej Kodeksu karnego, a co do zasady Kodeks karny skarbowy pod względem materialnym jest regulacją autonomiczną.

 Część przepisów zawartych w części ogólnej Kodeksu karnego skarbowego całkowicie odmiennie od przepisów Kodeksu karnego rozwiązuje niektóre kwestie. Przykładem może być art. 21 § 2 k.k.s., zgodnie z którym za usiłowanie można wymierzyć karę w wysokości nieprzekraczającej dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego dla danego przestępstwa skarbowego. W prawie

⁶ Dz.U. z 2016 r. poz. 2137 ze zm.

karnym skarbowym występuje też środek karny – nieprzewidziany ani w Kodeksie karnym, ani w Kodeksie wykroczeń – w postaci dobrowolnego poddania się odpowiedzialności (art. 22 § 2 pkt 1 i art. 47 § 2 pkt 1 k.k.s.).

6. Prawo karne wojskowe

Literatura: L. Czubiński, *Polskie wojskowe prawo karne w zarysie*, Warszawa 1981; M. Fleming, *Kodeks karny. Część wojskowa. Komentarz*, Warszawa 2000; L. Kania, *Kodyfikacja wojskowego prawa karnego materialnego w 1932 r. – geneza, przebieg prac, próba oceny*, WPP 2001/2; W. Kubala, *Uwagi do projektu części wojskowej przyszłego Kodeksu karnego*, WPP 1990/2; H. Popławski, R. Skarbek, Z. Szczurek, *Prawo karne wojskowe i skarbowe*, Gdańsk 1983; S.M. Przyjemski, *Prawo karne wojskowe*, Gdańsk 1999; W. Sieracki, *Kilka uwag na tle projektu części wojskowej Kodeksu karnego*, WPP 1990/2.

Niekiedy powszechne prawo karne materialne bywa nazywane cywilnym dla odróżnienia od prawa karnego wojskowego. Do końca 1969 r. obowiązywał w Polsce oddzielny Kodeks karny Wojska Polskiego, ustanowiony dekretem PKWN z 23.09.1944 r.⁷ Z zapoczątkowaną w 1928 r. (rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22.03.1928 r. w sprawie kodeksu karnego wojskowego weszło w życie 1.08.1928 r.⁸) i kontynuowaną w 1932 r. praktyką odrębnej regulacji prawa karnego wojskowego (Kodeks karny wojskowy, wprowadzony rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 21.10.1932 r., zaczął obowiązywać 1.01.1933 r.⁹) zerwano w 1969 r., włączając przepisy dotyczące żołnierzy do trzeciej, ostatniej części Kodeksu karnego. W części tej (w obecnie obowiązującym Kodeksie – art. 317–363 k.k.) zawarto przepisy ogólne dotyczące żołnierzy oraz typy czynów zabronionych związanych z pełnieniem służby wojskowej (*delicta militaria*). W zakresie nieuregulowanym w części wojskowej do żołnierzy stosuje się przepisy części ogólnej i szczególnej Kodeksu karnego, co świadczy o daleko posuniętej integracji prawa karnego wojskowego z prawem karnym powszechnym. W płaszczyźnie procesowej postępowanie karne w sprawach podlegających orzecznictwu sądów wojskowych regulują przepisy działu XV Kodeksu postępowania karnego (art. 646–673). W wielu krajach prawo karne wojskowe regulowane jest nadal odrębnie (np. na Cyprze, w Szwajcarii, w Niemczech – Wehrstrafgesetz (WStG), w Anglii (The Armed Forces Act 2006), nawet z oddzielnymi aktami prawnymi dla poszczególnych rodzajów sił zbrojnych (np. w USA i w Indiach). Powyższe rozwiązania pozwalają wskazać na funkcjonowanie trzech modeli (systemów) ustawowej regulacji prawa wojskowego: 1) jako część Kodeksu karnego powszechnego, 2) jako odrębny Kodeks karny wojskowy, 3) jako osobne kodeksy dla typów wojsk, broni lub służb.

14

⁷ Dz.U. z 1957 r. poz. 107 ze zm.

⁸ Dz.U. poz. 328 ze zm.

⁹ Dz.U. poz. 765 ze zm.

7. Prawo karne nieletnich dewiantów¹⁰

Literatura: E. Bieńkowska, A. Walczak-Żochowska, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2003; T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z komentarzem*, Lublin 2002; M. Cieślak, *Od represji do opieki*, Pal. 1973/1; K. Daszkiewicz, *Odpowiedzialność karna nieletnich (w świetle kodeksu karnego z 6 czerwca 1997 r.)*, Pal. 1999/1–2; A. Gaberle, M. Korcyl-Wolska, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002; L. Gardocki, *Czy karać nieletnich?*, Pal. 1994/11; P. Górecki, *Postępowanie poprawcze w sprawach nieletnich*, Sopot 1997; A. Grześkowiak, *Odpowiedzialność karna nieletniego na podstawie art. 9 § 2 kodeksu karnego*, PiP 1982/1–2; A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Toruń 1986; K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, Komentarz*, red. A. Krukowski, Warszawa 1991; G. Harasimiak, *Ewolucja zasad odpowiedzialności, traktowania i postępowania z nieletnimi*, Szczecin 2001; H. Kołakowska-Przełomiec, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, PiP 1983/6; V. Konarska-Wrżosek, *Problem potrzeby i celowości zmiany zasad odpowiedzialności i postępowania z nieletnimi*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXIX–XXX; J. Kostarczyk-Gryszka, *Zasady odpowiedzialności nieletnich w Polsce*, ZN UJ 1973/53; Z. Lorek, *Zasady postępowania z nieletnimi (Próba systematyzacji)*, PiP 1988/11; A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Warszawa 1925; W. Patulski, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, NP 1983/1; A. Ratajczak, *Materialnoprawne problemy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, PiP 1983/2; Z. Sienkiewicz, *System sądowych środków wobec nieletnich w prawie polskim*, Wrocław 1989; B. Stańdo-Kawecka, *Odpowiedzialność karna nieletnich a nowy kodeks karny*, Pal. 1998/9–10; B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007; J. Szumski, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Gdańsk 1996; M.H. Veillard-Cybulsky, *Nieletni przestępcy w świecie*, Warszawa 1968; H. Zabrodzka, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Warszawa 1987; E. Żabczyńska, *Przestępczość dzieci*, Warszawa 1983.

Do 1982 r. obowiązywał w Polsce model odpowiedzialności karnej nieletnich, a przepisy prawa karnego nieletnich zawarte były w rozdziale XI Kodeksu karnego z 1932 r.

- 15 Obecnie nieletni sprawcy czynów zabronionych tylko wyjątkowo odpowiadają na zasadach przewidzianych w Kodeksie karnym. Dzieje się tak, ponieważ rozwój fizyczny i psychiczny nieletnich nie jest ukończony, a poziom ich świadomości i np. umiejętność rozróżniania dobra i zła są znacznie niższe niż u osób dorosłych. Tym samym mniejsza lub zupełnie wyłączona jest ich zdolność do zawinienia.

Przepisy dotyczące nieletnich sprawców zawarte są przede wszystkim w **ustawie z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich¹¹**, która realizuje **model opiekuńczo-wychowawczy postępowania z nieletnimi**. Jak wynika z preambuły do tej ustawy, została ona uchwalona: „W dążeniu do przeciwdziałania demoralizacji

¹⁰ Sformułowanie odnoszące się do dewiacji zostało użyte tutaj wyłącznie w znaczeniu opisowym, a nie pejoratywnym, i nawiązuje wprost do nazwy, jaką na określenie tej dziedziny prawa posługiwał się prof. M. Cieślak na swoich wykładach.

¹¹ Dz.U. z 2018 r. poz. 969.

i przestępczości nieletnich i stwarzania warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego, oraz w dążeniu do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa”. Prawo postępowania w sprawach nieletnich stosuje się do nieletnich, którzy wykazują przejawy demoralizacji lub dopuścili się **czynu karalnego**, tzn. czynu zabronionego przez ustawę jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe albo jako jedno z wykroczeń wymienionych w art. 1 § 2 pkt 2 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (np. kradzież lub zniszczenie rzeczy o wartości nieprzekraczającej 500 zł¹²). Ta ostatnia okoliczność przesądza o nierozzerwalnym związku postępowania w sprawach nieletnich z prawem karnym. Związku tego nie osłabia specyficzny dla postępowania w sprawach nieletnich cel, którym jest dobro nieletniego, zapewnienie mu wychowania, opieki i prawidłowego rozwoju z koniecznym uwzględnieniem interesu społecznego (zob. art. 3 § 1 ustawy). Nadto sąd rodzinny, prowadząc postępowanie w sprawach nieletnich, którzy dopuścili się czynu karalnego, stosuje odpowiednio m.in. przepisy części ogólnej Kodeksu karnego, jeżeli nie są one sprzeczne z ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich. Należy zwrócić uwagę, że i w samej preambule do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich występuje termin „przestępczość nieletnich”, powtórzony następnie w tytule działu II ustawy („Środki zapobiegania i zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich”).

 W Ministerstwie Sprawiedliwości w 2007 r. trwały prace nad Kodeksem nieletnich. Projekt ustawy z 21.02.2007 r. określał nieletniego jako osobę, która ukończyła 10 lat, a nie ukończyła lat 18. Kodeks miał być stosowany wobec nieletnich, u których stwierdza się przejawy demoralizacji. Do nieletnich miałyby być stosowane wyłącznie środki wychowawcze (autorzy projektu zaliczyli środek poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym do środków wychowawczych). W 2008 r. prace nad Kodeksem nieletnich zostały porzucone i rozpoczęto prace nad „Prawem nieletnich”. Po upływie kolejnych lat wciąż brak nowej i nowoczesnej, kompleksowej regulacji dotyczącej odpowiedzialności nieletnich za czyny karalne i reagującej na przejawy ich demoralizacji.

8. Prawo karne krajowe i międzynarodowe

 Literatura: L. Gardocki, *Zarys prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 1985; L. Gardocki, *O pojęciu prawa karnego międzynarodowego*, PiP 1984/3; M. Płachta, *Statut Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego: podstawowe zasady kompetencyjne, organizacyjne i procesowe*, PiP 1998/12; M. Płachta, *Status i pojęcie międzynarodowego prawa karnego*, Prok. i Pr. 2009/5;

¹² Do 8.11.2013 r. granicę stanowiła kwota 250 zł. Artykuł 122 § 1 Kodeksu wykroczeń z 20.05.1971 r. (Dz.U. z 2019 r. poz. 821 ze zm.).

M. Plachta, *Międzynarodowe trybunały karne: próba typologii i charakterystyki*, PiP 2004/3; R. Sonnenfeld, *Pojęcie międzynarodowego prawa karnego publicznego*, PiP 1984/3.

- 16 Prawo karne krajowe to wewnętrzny system prawny, składający się również z przepisów dotyczących zagadnień międzynarodowych lub – mówiąc inaczej – z tych, które zawierają tzw. element zagraniczny. Przede wszystkim są to przepisy dotyczące zakresu obowiązywania polskiej ustawy karnej, immunitetów personelu dyplomatycznego i urzędników konsularnych (tzw. immunitetów zakrajowości), azylu, ekstradycji i uznawania orzeczeń wydawanych przez sądy obce. Zespół tych przepisów bywa nazywany **prawem karnym międzynarodowym**. Zasadniczym źródłem prawa karnego międzynarodowego są ustawy, w tym Kodeks karny i Kodeks postępowania karnego (zob. np. dział XIII k.p.k. pt. „Postępowanie w sprawach karnych ze stosunków międzynarodowych”). Prawo karne międzynarodowe stosowane jest przez sądy krajowe (polskie).
- 17 Od prawa karnego międzynarodowego odróżnia się **międzynarodowe prawo karne** (*ius gentium*), którego źródłem są umowy międzynarodowe: dwu- lub wielostronne. Polska jest stroną ok. 45 takich umów. Ze względu na charakter prawa międzynarodowego za jego źródło należy też uznać powszechnie uznane zwyczaje i zasady prawne. Przedmiotem regulacji międzynarodowego prawa karnego jest m.in. kwestia odpowiedzialności za zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko pokojowi i zbrodnie przeciwko ludzkości, a także problematyka handlu żywym towarem, stosowania tortur, piractwa morskiego i powietrznego oraz międzynarodowej przestępczości zorganizowanej. Cechą szczególną międzynarodowego prawa karnego, oprócz źródeł, którymi są umowy międzynarodowe, jest możliwość postępowania przed międzynarodowymi trybunałami karnymi.
- 18 Większa część wątpliwości związanych z obowiązywaniem umów międzynarodowych została rozstrzygnięta w obowiązującej Konstytucji RP. Artykuł 9 Konstytucji RP stanowi, że Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego. Artykuł 42 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji RP dopuszcza zaś ukaranie za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego. W art. 87 Konstytucji RP wymieniono z kolei ratyfikowane umowy międzynarodowe wśród źródeł powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej. W myśl art. 91 ust. 1 Konstytucji RP ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw, stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana. Niekiedy jednak stosowanie takiej umowy wymaga wydania ustawy, np. wtedy, gdy w umowie określono typ czynu zabronionego bez określenia zagrożenia karnego. Podkreślić należy, że zgodnie z art. 91 ust. 2 Konstytucji RP umowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą.

 Prawo karne jest tym działem prawa, który najtrudniej poddaje się wszelkim formom integracji ponadpaństwowej. Nawet w przypadku dostosowywania

polskiego prawa karnego do wymagań wynikających z umów międzynarodowych (tzw. harmonizacja) lub inkorporowania postanowień tych umów do krajowego porządku prawnego (tzw. transformacja), odbywa się to na płaszczyźnie prawa wewnętrznego (krajowego).

Jeżeli chodzi o tzw. **prawo europejskie** (unijne), to – biorąc pod uwagę m.in. treść projektu Konstytucji Europejskiej z 2004 r. (art. III–271)¹³, który przewidywał uchwalanie europejskich ustaw ramowych, standaryzujących europejskie prawo karne materialne poprzez określanie znamion typów czynów zabronionych oraz wskazywanie konkretnych zagrożeń karnych w stosunku do określonej, ale niezamkniętej kategorii zachowań, oraz treść obowiązującego Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z 13.12.2007 r. – nastąpią zapewne zmiany w rozumieniu karnoprawnej zasady praworządności, wyrażającej się w przekonaniu, iż *nullum crimen i nulla poena sine lege*.

§ Najbardziej istotne wydają się przepisy art. 83 ust. 1 i 2 TFUE dotyczącego współpracy wymiarów sprawiedliwości w sprawach karnych. Zgodnie z art. 83 ust. 1: „Parlament Europejski i Rada, stanowiąc w drodze dyrektyw zgodnie ze zwykłą procedurą ustawodawczą, mogą ustanowić normy minimalne odnoszące się do określania przestępstw oraz kar w dziedzinach szczególnie poważnej przestępczości o wymiarze transgranicznym, wynikające z rodzaju lub skutków tych przestępstw lub ze szczególnej potrzeby wspólnego ich zwalczania.

Powyższe dziedziny przestępczości są następujące: terroryzm, handel ludźmi oraz seksualne wykorzystywanie kobiet i dzieci, nielegalny handel narkotykami, nielegalny handel bronią, pranie pieniędzy, korupcja, fałszowanie środków płatniczych, przestępczość komputerowa i przestępczość zorganizowana.

W zależności od rozwoju przestępczości Rada może przyjąć decyzję określającą inne dziedziny przestępczości spełniające kryteria, o których mowa w niniejszym ustępie”. Natomiast ust. 2 stanowi, iż: „Jeżeli zbliżanie przepisów ustawowych i wykonawczych Państw Członkowskich w sprawach karnych okaże się niezbędne w celu zapewnienia skutecznego wprowadzania w życie polityki Unii w dziedzinie, która stała się przedmiotem środków harmonizujących, dyrektywy mogą ustanowić normy minimalne odnoszące się do określania przestępstw oraz kar w danej dziedzinie”.

Aktualnie obowiązuje kilkadziesiąt decyzji oraz decyzji ramowych dotyczących prawa karnego. Przykładowo wymienić można:

- decyzję ramową Rady 2008/841/WSiSW z 24.10.2008 r. w sprawie zwalczania przestępczości zorganizowanej¹⁴,

¹³ Dz.Urz. UE C 310, s. 1. W związku z brakiem ratyfikacji przez wszystkie kraje traktat ten nie wszedł w życie.

¹⁴ Dz.Urz. UE L 300, s. 42.

- dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z 5.04.2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępującą decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW¹⁵,
- decyzję Rady 2000/375/WSiSW z 29.05.2000 r. w sprawie zwalczania pornografii dziecięcej w Internecie¹⁶,
- decyzję ramową Rady 2004/757/WSiSW z 25.10.2004 r. ustanawiającą minimalne przepisy określające znamiona przestępstw i kar w dziedzinie nielegalnego handlu narkotykami¹⁷,
- dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z 13.12.2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępującą decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW¹⁸.

Jednak obecnie, nawet przy możliwości odwoływania się w procesie wykładni do niezaimplementowanej decyzji ramowej bądź dyrektywy, należy wykluczyć ponoszenie odpowiedzialności karnej (rozumianej szeroko jako wszelka odpowiedzialność natury represyjnej) nie tylko przez osoby fizyczne, ale także przez podmioty kolektywne (zbiorowe) jedynie na podstawie takiej decyzji lub dyrektywy. Postępowanie zgodnie z zasadami *nullum crimen* i *nulla poena sine lege* wymaga transpozycji odpowiednich przepisów do ustawy, a następnie opublikowania takiej ustawy w polskim Dzienniku Ustaw.

9. Prawo karne wykroczeń

Literatura: M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2000; M. Bojarski, Z. Świda, *Podstawy materialnego i procesowego prawa o wykroczeniach*, Wrocław 2002; J. Bryk, M. Emerlich, *Prawo wykroczeń*, Warszawa 1999; T. Grzegorzczuk, *O założeniach planowanej reformy postępowania w sprawach o wykroczenia*, PiP 1990/12; T. Grzegorzczuk, A. Gubiński, *Prawo wykroczeń*, Warszawa 1995; A. Gubiński, *O projektach reformy prawa wykroczeń*, PiP 1992/11; G. Kasicki, A. Wiśniewski, *Kodeks wykroczeń z komentarzem*, Warszawa 1999; J. Makarewicz, *Powrotna fala – projekt ustawy o wykroczeniach*, RPEiS 1930/4; A. Marek, *Kierunki postulowanych zmian prawa wykroczeń*, PiP 1987/2; A. Marek, *Prawo wykroczeń. Materialne i procesowe*, Warszawa 2002; E.S. Rappaport, *Zagadnienie kodyfikacji wykroczeń w ustawodawstwie polskim*, GSW 1929/6; J. Skupiński, J. Szumski, *Problemy kodyfikacji prawa wykroczeń*, PiP 1998/9–10.

W wielu dawnych kodyfikacjach karnych (np. francuskim *Code pénale* z 1810 r.) występował trójpodział czynów zabronionych na zbrodnie, występki i wykroczenia (*crimes*, *délits* oraz *contraventions*). Artykuł 1 francuskiego Kodeksu

¹⁵ Dz.Urz. UE L 101, s. 1.

¹⁶ Dz.Urz. UE L 138, s. 1.

¹⁷ Dz.Urz. UE L 335, s. 8.

¹⁸ Dz.Urz. UE L 335, s. 1 ze zm.

karnego z 1810 r. przewidywał za wykroczenia kary policyjne, za występki – kary poprawcze, a za zbrodnie – kary dręczące lub hańbiące.

§ W modelu francuskim, na gruncie Kodeksu karnego z 1992 r., wykroczenie nadal jest przestępstwem. W państwach niemieckiego obszaru językowego również występuje trychotomiczny podział na: *Verbrechen*, *Vergehen* i *Übertretungen* (wykroczenia kryminalne). W USA tzw. *Model Penal Code* z 1962 r. także dzieli przestępstwa na: *felonies*, *misdemeanors* i *petty misdemeanors*. W Polsce funkcjonuje dychotomiczny podział przestępstw na zbrodnie i występki, a prawo wykroczeń do czekało się odrębnej kodyfikacji już w 1932 r., wzorowanej w znacznym stopniu na rozwiązaniach pruskich.

§ Z dniem 17.10.2001 r., zgodnie z art. 237 Konstytucji RP, sądy powszechne 20 przejęły orzecznictwo w sprawach wykroczeń. Z tą chwilą zdeaktualizował się podział prawa karnego, według kryterium procesowego, na prawo karne sądowe (obejmujące przestępstwa) i pozasądowe (obejmujące wykroczenia). W sprawach postępowania o wykroczenia od 17.10.2001 r. obowiązuje ustawa z 24.08.2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia¹⁹. W pewnym sensie zakończył się etap zbliżania prawa wykroczeń do prawa karnego, który rozpoczął się w 1971 r. uchwaleniem Kodeksu wykroczeń, Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia i ustawy o ustroju kolegiów do spraw wykroczeń. Wcześniej, na podstawie przedwojennego rozporządzenia o postępowaniu karno-administracyjnym i ustawy z 1951 r. o orzecznictwie karno-administracyjnym, bliżej było niekiedy prawu wykroczeń do prawa administracyjnego niż do prawa karnego. Dlatego też prawo wykroczeń było nazywane prawem karno-administracyjnym, a nawet prawem karnym policyjnym.

↺ J. Makarewicz wyrażał pogląd, że wykroczenia mają raczej charakter naruszeń 21 porządkowych, a nie – tak jak przestępstwa – czynów godzących w określone dobra prawne. Faktycznie, głównie do tego typu naruszeń ograniczały się przepisy części szczególnej prawa o wykroczeniach z 1932 r. Pogląd ten aktualny jest obecnie jedynie w stosunku do części wykroczeń. Na pewno nie jest on adekwatny w stosunku do tzw. przepołowionych typów czynów zabronionych. Wydaje się, że **obecnie trudno jest uznać prawo wykroczeń za odrębną od prawa karnego gałąź prawa**. Stanowi ono część prawa karnego, zarówno w płaszczyźnie materialnej, procesowej, jak i wykonawczej.

Wprowadzie równolegle z pracami nad nowymi kodyfikacjami karnymi w latach dzie- 21 wiećdziesiątych trwały prace nad nową kodyfikacją prawa wykroczeń (m.in. projekt z 1995 r.), to jednak prace te pozostały w sferze projektów (ostatni projekt pochodził z 2002 r.), a dokonano jedynie obszernej nowelizacji prawa wykroczeń, aby zapewnić

¹⁹ Dz.U. z 2020 r. poz. 729 ze zm.

niezbędną spójność z kodeksami karnymi. Konieczność wprowadzenia, aby jak najszybciej, nowego Kodeksu wykroczeń jest jednak oczywista.

Wykroczenia to czyny kryminalnie bezprawne, które charakteryzują się, co do zasady, niższą społeczną szkodliwością niż przestępstwa. Wymagany jest jakikolwiek, choćby najniższy z możliwych, stopień społecznej szkodliwości. Dlatego też znikoma społeczna szkodliwość czynu nie wyłącza odpowiedzialności za popełnione wykroczenie. W Kodeksie wykroczeń²⁰ brak jest tym samym odpowiednika art. 1 § 2 k.k. Oprócz wskazanego kryterium merytorycznego rozgraniczenie wykroczeń i przestępstw wynika z formalnego i jednoznacznego kryterium zagrożenia sankcją za dany czyn. Artykuł 1 § 1 k.w. przewiduje, że sprawca wykroczenia może być ukarany aresztem, ograniczeniem wolności, grzywną do 5000 zł lub naganą. Grzywnę wymierza się w wysokości od 20 zł do 5000 zł, chyba że ustawa stanowi inaczej. Kara aresztu, wymierzana w dniach, trwa najkrócej 5 dni, najdłużej 30 dni. Kara ograniczenia wolności trwa miesiąc. Policjanci oraz inne uprawnione osoby mogą wymierzać grzywnę w drodze mandatu karnego w granicach do 500 zł (wyjątkowo do 1000 zł w przypadku kumulatywnego zbiegu przepisów, a nawet do 2000 zł w przypadkach szczególnych, m.in. w sprawach, w których oskarżycielem publicznym jest właściwy organ Państwowej Inspekcji Pracy, przy czym np. wyjątkowo, jeżeli ukarany co najmniej dwukrotnie za wykroczenie przeciwko prawom pracownika określone w Kodeksie pracy popełnia w ciągu dwóch lat od dnia ostatniego ukarania takie wykroczenie, właściwy organ Państwowej Inspekcji Pracy może w postępowaniu mandatowym nałożyć grzywnę do 5000 zł)²¹.

Pytania i polecenia kontrolne:

1. Scharakteryzuj pojęcie „prawo karne”.
2. Podaj definicję kary kryminalnej.
3. Jaki jest zakres przedmiotowy prawa karnego materialnego?
4. Scharakteryzuj i porównaj prawo karne powszechne oraz prawo karne specjalne.
5. Omów podział na prawo karne międzynarodowe i międzynarodowe prawo karne.
6. Scharakteryzuj prawo karne wykroczeń.
7. Scharakteryzuj prawo karne skarbowe.
8. Jakie kary grożą za popełnienie wykroczenia?
9. Scharakteryzuj prawo karne nieletnich.
10. Przedstaw kryterium podziału oraz wzajemny stosunek prawa karnego materialnego, procesowego i wykonawczego.
11. Wymień kodyfikacje (kodeksy) obowiązujące w ramach prawa karnego.

²⁰ Ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2019 r. poz. 821 ze zm.).

²¹ Zob. rozdz. 17 Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia.

12. Omów prawo karne jako „prawo nieprzekraczalnych granic”.
13. Czym zajmuje się prawo karne formalne?
14. Opisz przedmiot regulacji prawa karnego wykonawczego.
15. Przedstaw prawo karne w znaczeniu przedmiotowym i podmiotowym.

Rozdział II

NAUKA PRAWA KARNEGO ORAZ NAUKI POKREWNE I POMOCNICZE

1. Szkoły, kierunki i ich przedstawiciele

Literatura: I. Andrejew, *O dezintegracji nauki prawa karnego*, PiP 1984/12; I. Andrejew, *O szkołach w nauce prawa*, PiP 1950/5–6; W. Daszkiewicz, *Nauki penalne w systemie studiów prawniczych*, PiP 1971/11; A. Eser, *Sto lat historii niemieckiego prawa karnego*, PiP 1990/12; S. Pławski, *Współczesne kierunki w prawie karnym*, Probl. Krym. 1961/31; S. Salmonowicz, *Prawo karne oświeconego absolutyzmu: z dziejów kodyfikacji karnych przełomu XVIII/XIX w.*, Toruń 1966; P. Utiewski, *Historia prawa karnego państw burżuazyjnych*, Warszawa 1952.

22

Refleksja nad prawem karnym pojawiła się już w starożytności. Protagoras, Platon, Arystoteles i Seneka położyli trwały fundament filozoficzny pod przyszłą konstrukcję nauk penalnych. Chcąc wskazać prapoczątki nauki prawa karnego, należy się jednak cofnąć nie do starożytności, a do XII i XIII w., kiedy to na terenie Włoch – uważanych za kolebkę prawa karnego – **Albert Gandinus** (*Tractatus malefactorum*) i **Jakub de Belvisio** (*Practica criminalis*) rozpoczęli prace nad porządkowaniem i kompilacją prawa rzymskiego, kanonicznego i germańskiego oraz tworzeniem nowych instytucji prawa karnego. Działalność tych postglosatorów miała wielki wpływ na niemieckie prawo karne, którego pierwsze systematyczne opracowanie opublikował twórca niemieckiej szkoły prawa karnego **Benedykt Carpzov** w 1635 r. (*Practica nova imperialis Saxonica rerum criminalium*).

Obok B. Carpzova do ojców nowożytnej nauki prawa karnego można również zaliczyć: Hipolitusa de Marsiliusa (zm. w 1529 r.), Juliusa Clarusa (zm. w 1575 r.), Tiberiusa Decianusa (zm. w 1581 r.) i Prospera Farinaciusa (zm. w 1618 r.). Ich dzieła, a zwłaszcza *Receptae sententiae* J. Clarusa z 1560 r. i *Praxis et theoria criminalis* P. Farinaciusa z 1597 r., obejmowały naukowe opracowanie najważniejszych instytucji prawa karnego i cieszyły się zasłużonym uznaniem aż do XVIII w. Dopiero jednak w epoce oświecenia (w drugiej połowie XVIII w.) pojawiły się koncepcje

odpowiedzialności karnej, które legły u podstaw nowożytnej nauki prawa karnego. Koncepcje te, w swej treści dotyczące zasad odpowiedzialności karnej, obejmujące zwykle różnorodne, aczkolwiek w zasadniczej warstwie spójne i systemowo ujęte poglądy, powszechnie nazywane są szkołami, kierunkami czy też nurtami w nauce prawa karnego.

1.1. Kierunek legalistyczno-racjonalistyczny oświecenia

Literatura: I. Andrejew, *Beccaria a doktryna polska*, PiP 1964/8–9; J. Bardach, K. Grzybowski (red.), *Monteskiusz i jego dzieło. Sesja naukowa w dwusetną rocznicę śmierci*, Wrocław 1956; C. Beccaria, *O przestępstwach i karach*, Warszawa 1959; A. Lityński, *Między humanitaryzmem a totalitaryzmem. Studia z dziejów prawa karnego*, Tychy 2002; A. Lityński, *Między realizmem a utopią. Rzecz o humanitarystach oświecenia* [w:] *Studia z historii państwa, prawa i idei. Prace dedykowane profesorowi Janowi Malarczycowi*, red. A. Korobowicz, H. Olszewski, Lublin 1997; A. Lityński, *Od Rzeczypospolitej szlacheckiej do Rzeczypospolitej ludowej. Studia z dziejów prawa karnego*, Tychy 2005; A. Marek, *Myśl C. Beccarii we współczesnej nauce prawa karnego*, Pal. 1994/5–6; J. Michalski, *Problem ius agratiandi i kary śmierci w Polsce w latach siedemdziesiątych XVIII w.*, CPH 1958/2, t. X; S. Salmonowicz, *Prawo karne oświeconego absolutyzmu: z dziejów kodyfikacji karnych przełomu XVIII/XIX w.*, Toruń 1966; S. Salmonowicz, *Z wieku Oświecenia. Studia z dziejów prawa i polityki XVIII wieku*, Toruń 2001.

Filozofia oświecenia przyniosła wiele cennych spostrzeżeń natury karnoprawnej. Szczególną rolę odegrali w tym dziele dwaj osiemnastowieczni myśliciele: **Charles de Montesquieu** (1689–1755), który opublikował *O duchu praw* (1748), i **Cesare Beccaria** (1738–1794), autor rozprawy *O przestępstwach i karach* (1764). Wyrażali oni sprzeciw wobec dotychczasowych rozwiązań feudalnego prawa karnego, które m.in. pozwalało palić na stosach domniemane czarownice. Jeszcze bawarski Kodeks karny z 1751 r. przewidywał za występki czarostwa, a w szczególności za fizyczne spółkowanie z diabłem, karę śmierci przez spalenie żywcem. To właśnie oświeceniowa krytyka tzw. procesów czarownic prowadziła z czasem do wykształcenia się praktyki zatwierdzania takich wyroków sądowych przez monarchę, a w konsekwencji do ukształtowania się apelacji oraz sądów drugiej instancji (odwoławczych). Sprzeciw budził też dotychczasowy system kar, a zwłaszcza powszechnie stosowana kara śmierci.

Przecież *Constitutio Criminalis Carolina* (*Kaiser Karls V. und des Heiligen Römischen Reiches peinliche Gerichtsordnung*) z 1532 r. (opracowana na podstawie *Constitutio Criminalis Bambergensis* z 1507 r., autorstwa J. Schwarzenberga), najbardziej reprezentatywna kodyfikacja karna XVI i XVII w., przewidywała tylko w jednym artykule (192) aż osiem rodzajów kary śmierci (powieszenie za pomocą sznura lub łańcucha, utopienie w wodzie, spalenie żywcem, poćwiartowanie na cztery części i powieszenie ich na czterech wylotowych drogach, łamanie kołem i publiczne wplecenie w koło, wbicie na pal, pochowanie żywcem i ścięcie głowy mieczem) oraz wiele kar

cielesnych (obcięcie języka, uszu, ręki lub palców, wyklucie oczu i biczowanie – chłosta różgami), połączonych z wystawieniem na widok publiczny przy pręgierni (art. 198).

- 24 W swych poglądach pisarze oświecenia odwoływali się do prawa natury. Postulowali wprowadzenie ścisłego określenia przestępstwa i grożącej za nie kary. To im zawdzięcza się **zasadę legalizmu** (praworządności), wyrosłą ze sprzeciwu wobec systemu inkwizycyjnego i samowoli sądów, a wyrażającą się w sformułowaniu *nullum crimen, nulla poena sine lege poenali* (zob. art. 42 Konstytucji RP).

 Kierunek ten domagał się **racjonalnej**, czyli rozumowo uzasadnionej, konstrukcji całego systemu wymiaru sprawiedliwości, a w szczególności systemu sankcji. Kara i inne środki reakcji karnej miały mieć charakter celowy, a jednym z bardziej akcentowanych celów była prewencja.

 Wysuwanie postulatów zniesienia kary śmierci, rezygnacji z tortur i okrutnego traktowania było wyrazem głębokiego **humanitaryzmu** tej epoki. Humanitaryzm prawa karnego miał przypominać, że nawet największy zbrodniarz nie przestaje być człowiekiem, a żadna kara, nawet najsurowsza, nie może być nieludzka. Te śmiałe ówczesnie propozycje są dzisiaj uważane za jeden z fundamentów państwa prawa (zob. np. art. 40 Konstytucji RP). Współczesne standardy praw człowieka niewątpliwie wyrosły na gruncie postanowień zawartych w Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 26.08.1789 r. (np. art. 7: „Żaden człowiek nie może być oskarżony, aresztowany i więziony jak tylko w wypadkach określonych przez ustawę i z zachowaniem form przez nią przepisanych”).

Trwałym dorobkiem tego kierunku, nazywanego też czasem szkołą humanitarną, było zwrócenie szczególnej uwagi na ten rodzaj kary, jakim jest pozbawienie wolności. W pozbawieniu wolności dostrzegano tyle zalet, że uważano je niemal za karę idealną ze względu na jej podzielność (możliwość orzekania na różny czas w zależności od wagi popełnionego czynu zabronionego), funkcję izolacyjną i dużą swobodę w kształtowaniu warunków jej wykonywania (np. możliwość łączenia jej z pracą przymusową czy z nauką). Kara pozbawienia wolności pozwalała w znacznej mierze realizować postulat proporcjonalności kary do popełnionego przestępstwa bądź wykroczenia, wiązano też z nią spore nadzieje, jeżeli chodzi o możliwości resocjalizacyjne.

 Normatywnym wyrazem postulatów kierunku legalistyczno-racjonalistycznego, w szczególności **postulatu kodyfikacji prawa karnego**¹, były – obok Kodeksu karnego rewolucji francuskiej z 1791 r., który przewidywał karalność wyłącznie czynu określonego w ustawie, rezygnował z penalizacji czarostwa i herezji, wprowadzał ściśle określone zagrożenia karne w bardzo kazuistycznych przepisach – *Constitutio Criminalis Theresiana* z 1768 r., *Constitutio Criminalis Toscana* (tzw. Leopoldina)

¹ Zgłaszał go m.in. François Voltaire (1694–1778).

z 1786 r. – pierwszy na świecie kodeks karny rezygnujący z kary śmierci, ustawa karna Józefa II z 1787 r. (*Constitutio Criminalis Josephina*), pruski *Landrecht* z 1794 r. i austriacka ustawa karna z 1803 r. (*Constitutio Criminalis Franciscana*). Dlatego też XVIII w. nazywany jest wiekiem kodyfikacji. W kodyfikacjach tych zrezygnowano z większości kwalifikowanych kar cielesnych (np. z obdarcia ze skóry), a początkowo nawet z kary śmierci, dla której pewną alternatywą stało się stosowane w drodze łaski dożywotnie („wieczne”) więzienie.

Artykuł I § 1 Józefiny realizował postulat *nullum crimen sine lege poenali* następującymi słowami: „Nie każda prawom przeciwna czynność jest kryminalnym albo tak zwanym gardłowym występkiem: tylko te prawom przeciwne czynności za kryminalne występkę poczytane i sądzone być mają, które jako takie, niniejszym prawem uznane są”. Zasada *nullum crimen sine lege poenali* pojawiła się też w Kodeksie karzącym Królestwa Polskiego z 1818 r. Artykuł 1 („O przestępstwie”) tego kodeksu stanowił, że: „Każdy czyn wolny, niniejszym prawem zakazany, jest przestępstwem”, art. 2 zaś: „Wolne opuszczenie czynu niniejszym prawem nakazanego jest również przestępstwem”.

Pamiętać jednak należy, że zasadniczo postępową *Theresiana* nadal przewidywała m.in. obcięcie języka lub ręki, a nawet spalenie na stosie za przestępstwo bluźnierstwa (art. 56 § 9). W art. 5 § 2 była przewidziana kara spalenia żywcem bądź po uprzednim ścięciu, gdy pozwalały na to okoliczności łagodzące, a ponadto ćwiartowanie, łamanie kołem od dołu albo od góry. Dolegliwości skazańca można było zwiększyć poprzez wleczenie na plac egzekucji, szarpanie rozżarzonymi szczypcami, darcie pasów, obcięcie języka czy wreszcie rwanie karku. Dopuszczała też publiczne biczowanie, piętnowanie i chłostę kańczugiem bądź różgami (art. 6 § 2). Za postępowo uważano natomiast ograniczenie wbicia na pal do karania za zdradę kraju i bunt (art. 5 § 5). O anachroniczności tej kodyfikacji najlepiej świadczą dołączone do *Theresiany* tablice pogładowe „o prawidłowym wykonywaniu tortur”.

Humanitaryzm wieku oświecenia znalazł jednak swoje odbicie w kodyfikacjach karnych i w tym zakresie. W XVIII w. w większości krajów wyeliminowano tortury (w Prusach w 1740 r., w Austrii w 1776 r., we Francji w 1789 r., w Rosji w 1801 r.), stosowane do tej pory jako procesowy środek dowodowy.

Nie można nie wspomnieć o oddziaływaniu idei oświeceniowych na polską myśl prawniczą i praktykę wymiaru sprawiedliwości karnej. Wykłady S. Czochrona w Krakowie i profesora Uniwersytetu Wileńskiego K.J. Bogusławskiego były przepojone ideami humanitarnymi. Do grona propagatorów idei oświeceniowych z pewnością można zaliczyć: J. Szymanowskiego (autor też do części karnej Projektu Kodeksu Stanisława Augusta dla Korony), H. Stroynowskiego, J. Weyssenhoffa (autor też do części karnej Projektu Kodeksu Stanisława Augusta dla Litwy), T. Ostrowskiego, W. Skrzetuskiego, F. Minockiego i H. Kołłątaja. W 1776 r. w Rzeczypospolitej zniesiono karę śmierci

za czary (w istocie doszło do dekryminalizacji czarów) oraz zdelegalizowano tortury. Niestety, pochodzący z tego samego okresu *Zbiór praw* A. Zamoyskiego, oprócz przejęcia wskazanych ustaw sejmowych dotyczących czarów i tortur, więcej czerpał z *Caroliny* i prawa saskiego niż z idei oświeceniowych. Kara śmierci, w tym kwalifikowana, groziła za liczne przestępstwa, przewidywano też karalność samobójstwa i apostazji.

1.2. Szkoła klasyczna

Literatura: D. Janicka, *Nauka o winie i karze w dziejach klasycznej szkoły prawa karnego w Niemczech*, Toruń 1998; J. Makarewicz, *Klasycyzm i pozytywizm w nauce prawa karnego*, PPIA 1896/8–9, t. 21; J. Rosenblatt, *O obecnych szkołach prawa karnego i ich metodzie*, PPIA 1887/7–8.

25

Doktrynalne założenia tzw. szkoły klasycznej kształtowały się na przełomie XVIII i XIX w. głównie w Niemczech (nurt germański) i we Francji (nurt romański). Rozkwit i największe znaczenie szkoły klasycznej przypada na pierwszą połowę XIX w. Jej podbudowę filozoficzną stanowił idealizm niemiecki, reprezentowany przez **Immanuela Kanta** (1724–1804) i **Jerzego Wilhelma Fryderyka Hegla** (1770–1831). Do najwybitniejszych twórców i przedstawicieli szkoły klasycznej należy zaliczyć **Paula Johanna Anzelma Rittera von Feuerbacha**² (1775–1833) i Carla Josepha Mittermiera (1787–1867) w Niemczech, Josepha Ortolana (1802–1873) i Pellegrino Rossiego (1787–1848) we Francji, Francesco Carrarę (1805–1888) we Włoszech, Jeremiasza Bentham (1748–1832) w Anglii, Nikołaja Stiepanowicza Tagancewa (1843–1923) w Rosji i polskiego karnistę Edmunda Krzysuskiego (1851–1928), od 1884 r. aż do śmierci kierownika Katedry Prawa i Procesu Karnego Uniwersytetu Jagiellońskiego.

O ile pisarze (w większości filozofowie) oświecenia zajmowali się raczej publicystyką, o tyle klasycy byli prawnikami posługującymi się metodą formalno-dogmatyczną, autorami podręczników akademickich i projektów kodyfikacji karnych. W swych pracach odwoływali się do oświeceniowej idei wolnej woli człowieka (indeterminizm), zasad *nullum crimen, nulla poena sine lege poenali* oraz **proporcjonalności kary do wagi przestępstwa**. Przyjęcie aksjomatu wolnej woli człowieka, której nie rozumiano jednak jako wolności absolutnej (niepoddającej się np. oddziaływaniu czynników zewnętrznych), a raczej jako zwrócenie uwagi na jej praktyczny wymiar – na możliwość dokonywania wyborów, pozwoliło klasykom na **subiektywizację** odpowiedzialności karnej, wyrażającą się w zasadzie winy – tylko czyn zawiniony (w postaci *dolus* albo *culpa*) może być podstawą odpowiedzialności karnej (np. art. 119 kodeksu bawarskiego za warunek karalności uznawał możliwość przypisania – poczytania – umyślności bądź nieumyślności). Do okoliczności wyłączających winę zaliczano m.in. choroby psychiczne i stan wyższej konieczności.

² Dalej A. Feuerbach.

Słuszną i trwałą okazała się też **zasada czynu**, zgodnie z którą tylko czyn (zewnętrzne zachowanie człowieka) może uzasadniać reakcję karną. Za A. Feuerbachem odrzucono też możliwość odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych. Jeżeli chodzi o racjonalizację samej kary (jej uzasadnienie), to wskazywano zarówno na **sprawiedliwy odwet**, jak i na **prewencję**. Usprawiedliwieniem kary miało być ustawowe określenie zagrożenia karnego i warunków karalności, a nie, jak w przypadku oświecenia, koncepcja umowy społecznej.

Założenia doktrynalne szkoły klasycznej znalazły swój bezpośredni wyraz m.in. w kodeksach karnych: francuskim z 1810 r. oraz bawarskim z 1813 r. (opracowanym przez A. Feuerbacha). Pierwotny tekst francuskiego *Code pénal* był nawet pewnym krokiem wstecz w porównaniu z Kodeksem karnym z 1791 r., który realizował postulaty rewolucji i oświeceniowe: zostały w nim bowiem przywrócone kary mutilacyjne, piętnowanie, wystawianie pod pręgierzem i kwalifikowana kara śmierci. W latach następnych kodeks ten jednak wielokrotnie nowelizowano, a w 1832 r. doszło nawet do swego rodzaju rekodyfikacji wobec zmiany aż 104 artykułów.

Z kolei kodeks bawarski, który obowiązywał do 1861 r. (adaptowany przez wiele państw niemieckich i kantonów szwajcarskich), realizował teorię przymusu psychologicznego swojego twórcy – A. Feuerbacha. A. Feuerbach, twórca maksymy: *nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poenali*, był profesorem prawa (został profesorem nadzwyczajnym na uniwersytecie w Jenie w wieku 26 lat), autorem podręcznika prawa karnego, który doczekał się kilkunastu wydań – *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts* (1801), kodyfikatorem i sędzią (prezesem) sądu apelacyjnego. Poglądy A. Feuerbacha i wpływ kodeksu bawarskiego doprowadziły do odchodzenia od koncepcji przestępstwa jako naruszenia prawa naturalnego, a upowszechniały rozumienie przestępstwa jako naruszenie prawa pozytywnego oraz szczególną rolę ustawy karnej.

Klasyczne w swych zasadach były również: rosyjski Kodeks Kar Głównych i Poprawczych z 1845 r., pruski Kodeks karny z 1851 r., austriacka ustawa karna z 1852 r. i Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z 1871 r. Szkoła klasyczna (klasycyzm w prawie karnym) zaowocowała nie tylko wielkimi kodyfikacjami, ale i rozwojem dogmatyki prawa karnego w XIX i XX w.

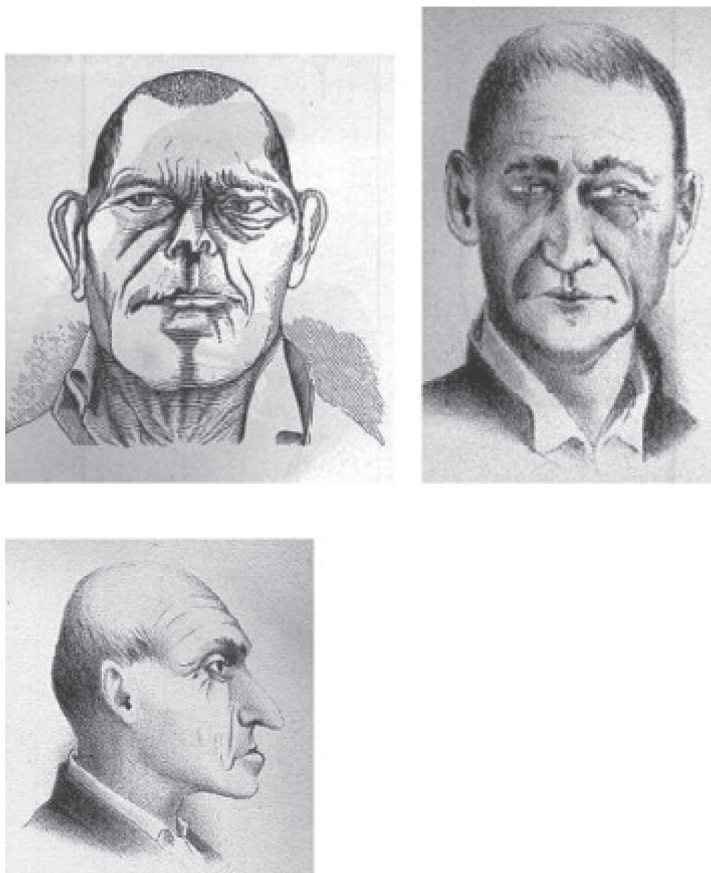
1.3. Szkoła pozytywna

Literatura: E. Ferri, *Szkoła pozytywna prawa karnego*, Warszawa 1885; E. Janiszewska-Talago, *Szkoła antropologiczna prawa karnego w Polsce*, Warszawa 1965; E. Krzymuski, *Szkoła pozytywna prawa karnego we Włoszech*, „Przegląd Sądowy i Administracyjny” 1889/1–5; C. Lombroso, *Człowiek-zbrodniarz w stosunku do antropologii, jureksprudencji i dyscypliny więziennej*, Warszawa 1891.

- 26 Szkoła pozytywna, a właściwie włoska szkoła pozytywna (*scuola positiva*), zwana też antropologiczną, to nazwa przyjmowana na określenie kierunku, który pojawił się pod koniec XIX w. Pozytywizm tej szkoły polegał na odwoływaniu się do filozofii pozytywizmu sformułowanej przez Augusta Comte'a (1798–1857). Pozytywistami mającymi wpływ na ukształtowanie się tego kierunku filozoficznego byli też: J.S. Mill oraz H. Spencer. Pozytywizm zanegował wolną wolę człowieka (determinizm) oraz przedkładał doświadczenie (empiryzm) nad spekulację teoretyczną. W konsekwencji odrzucał idealistyczną (metafizyczną) filozofię I. Kanta i G. Hegla.
- Założenia szkoły pozytywnej formułowano w duchu krytyki dotychczasowych, w praktyce często zawodnych, założeń szkoły klasycznej. Zaniepokojenie wzrostem przestępczości sprzyjało otwarciu na nowe, często radykalne rozwiązania karnoprawne.
- Pionierem szkoły pozytywnej był **Cesare Lombroso** (1835–1909), profesor medycyny i psychiatrii sądowej w Turynie, twórca tzw. **antropologii kryminalnej**. Prowadził liczne badania antropometryczne na zwłokach, żołnierzach i więźniach. Twierdził, na podstawie własnych badań, że np. złodzieje mają wąskie dłonie, większość przestępców ma ciemne włosy, a urodzone przestępczynie uprawiają prostytucję. Wskazywał m.in. następujące tzw. stygmaty przestępcze: cofnięte czoło, zdeformowana czaszka, silnie rozwinięte szczęki i kości policzkowe, anomalie w uzębieniu, bardzo duże lub bardzo małe uszy oraz długie ramiona. Obok cech anatomicznych wskazywał na charakterystyczne cechy psychofizjologiczne przestępców, m.in. przytępienie zmysłów, brak wrażliwości, mściwość, okrutność, impulsywność, lenistwo i kłamliwość. Na tej podstawie sformułował tezę o istnieniu odrębnego typu antropologicznego (*tipo criminale*), który miał stanowić charakterystyczną odmianę rodzaju ludzkiego (*homo delinquens*).
- Jego główne dzieła to: *Geniusz i obłąkanie – Genio e follia* (1864), *Człowiek-zbrodniarz – L'uomo delinquente* (1876), *Kobieta jako zbrodniarka i prostytutka – La donna delinquente, la prostituta e la donna normale* (1893, razem z G. Ferre-ro) oraz *Zbrodnia: przyczyny i środki zaradcze – Le crime: causes et remèdes* (1899). C. Lombroso wysunął koncepcję „urodzonych zbrodniarzy”. Uważał, że wobec przestępców z urodzenia kara nie znajduje żadnego uzasadnienia, gdyż zachowanie przestępcze jest w całości zdeterminowane przez cechy biologiczne (antropologiczne). Dlatego postulował zamiast koncepcji winy i odpłaty w postaci kary tzw. środki zabezpieczenia społecznego stosowane wobec społecznie niebezpiecznego sprawcy. Tezy formułowane w ramach tego kierunku były błędne i niebezpieczne (mogły np. usprawiedliwiać stosowanie sterylizacji i kastracji w ramach tzw. eugeniki pozytywnej). Z drugiej jednak strony kierunek antropologiczny wpłynął pozytywnie na rozwój badań kryminologicznych.

Tablica 5. Typy przestępców według C. Lombrosa

Źródło: C. Lombroso, *Człowiek-zbrodniarz w stosunku do antropologii, jurysprudencki i dyscypliny więziennej*, 1876.

DF **Enrico Ferri** (1856–1929), profesor prawa karnego w Rzymie, kontynuował i rozwijał koncepcje C. Lombrosa. Zasłynął jako autor *Socjologii kryminalnej* (*La sociologie criminelle*, 1892), której pierwsze wydanie (1881) opublikował pod tytułem *Nowe horyzonty w prawie i procedurze karnej*. E. Ferri wyróżnił w genezie przestępstwa czynniki antropologiczne (np. kształt czaszki), fizyczne (np. klimat) i społeczne (np. uwarunkowania ekonomiczne). Efekt oddziaływania tych czynników pozwalał na zakwalifikowanie sprawców do jednej z sześciu grup: 1) przestępców okolicznościowych, 2) przestępców z namietności, 3) przestępców z nawyknięcia, 4) przestępców z urodzenia, 5) chorych psychicznie i 6) pseudoprzestępców, tj. tych, którzy popełniają przestępstwa nieumyślnie. W ten sposób teoria jednolitego typu zbrodniarza z urodzenia została rozwinięta i zaowocowała wielością typów. W 1921 r. E. Ferri opracował projekt włoskiego kodeksu karnego, w którym m.in. przewidywał stosowanie środków zabezpieczających. Projekt ten nie stał się podstawą procesu legislacyjnego.

 Raffaele Garofalo (1851–1934), włoski prawnik, tak jak Ferri – uczeń Lombrosa, autor *Kryminologii* (*La Criminologia*, 1885), badał przestępczość jako zjawisko masowe, co współcześnie stanowi cechę charakterystyczną kryminologii. R. Garofalo jest twórcą teorii przestępstwa naturalnego – prawdziwego (*delitto naturale*). Wyróżnienie tej kategorii pozwoliło mu na podział przestępstw na sztuczne i naturalne. Podział ten nie odegrał nigdy większej roli i nawiązywał do tradycyjnego podziału przestępstw na *mala per se* (przestępstwa będące złem „same w sobie”, z samej swej natury, np. zabójstwo bądź kradzież) i *mala prohibita* (przestępstwa uważane za zło wyłącznie ze względu na decyzję ustawodawcy, np. rozpowszechnianie programu telewizyjnego bez koncesji – art. 52 ustawy o radiofonii i telewizji z 1992 r.). R. Garofalo bardziej skłaniał się ku koncepcji tzw. typów fizjonomicznych wśród przestępców niżli do koncepcji typu antropologicznego.

 Zdaniem E. Janiszewskiej-Talago do polskich pozytywistów, przynajmniej na pewnym etapie rozwoju naukowego, można zaliczyć m.in. L. Radzinowicza, J. Makarewicza, A. Mogilnickiego i W. Makowskiego. Zdecydowanym krytykiem szkoły pozytywnej był W. Wolter, który pozostawał wierny tradycji szkoły klasycznej.

1.4. Szkoła socjologiczna

 Literatura: D. Janicka, *Makarewicz a Liszt. Próba analizy porównawczej*, CPH 2015, t. LXVII; M. Wąsowicz, *Nurt socjologiczny w polskiej myśli prawnokarnej*, Warszawa 1989.

27 Właściwie równolegle ze szkołą pozytywną kształtowała się w XIX w. tzw. szkoła socjologiczna prawa karnego. Korzystała ona z osiągnięć i wyprowadzała wnioski z ewidentnych niepowodzeń zarówno szkoły klasycznej, jak i pozytywnej w walce z narastającym wręcz lawinowo zjawiskiem przestępczości pod koniec XIX w., proponując trzecią drogę w walce z kryminalnym bezprawiem. Rozkwitła i znalazła swój wyraz normatywny w pierwszej połowie XX w. (m.in. polski Kodeks karny z 1932 r., szwajcarski Kodeks karny z 1937 r. oraz nowelizacja niemieckiego kodeksu z 1871 r.). Za twórcę szkoły socjologicznej uznaje się **Franza von Liszta** (1851–1919), urodzonego w Wiedniu, który karierę akademicką i polityczną zrobił w Cesarstwie Niemieckim (na niemieckich uniwersytetach i w Reichstagu). W Polsce jej wybitnymi przedstawicielami byli Juliusz Makarewicz (1872–1955), Wacław Makowski (1880–1942) i Bronisław Wróblewski (1888–1941), we Francji Emil Durkheim (1858–1917), w Belgii Adolf Prins (1845–1919), w Holandii Gerard Anton van Hamel (1842–1917).

 F. von Liszt, autor m.in. cenionego podręcznika do prawa karnego (*Lehrbuch des deutschen Strafrechts* z 1871 r., który doczekał się 26 wydań), obejmując w 1882 r. Katedrę Prawa Karnego na Uniwersytecie w Marburgu, wygłosił wykład (tzw. program marburski), w którym przedstawił zasadnicze tezy swoich poglądów

na prawo karne. Dla F. von Liszta najważniejszy był nie czyn (przestępstwo), ale jego sprawca (przestępca).

 Rozbudowana typologia sprawców (okazjonalni, z nawyknięcia, z namiętności, recydywiści i chroniczni recydywiści) miała służyć doborowi środków karnych. W zależności od społecznego niebezpieczeństwa sprawców oraz częstotliwości popełniania przestępstw F. von Liszt proponował: 1) unieszkodliwienie bądź eliminację sprawców niepoprawnych, 2) poprawę tych, którzy tego wymagają i do poprawy się nadają, oraz 3) odstraszenie tzw. sprawców okolicznościowych (przypadkowych, chwilowych). Dwie pierwsze kategorie sprawców nazywał notorycznymi, dla odróżnienia od kategorii sprawców przypadkowych. Jako osobną kategorię wyróżniał sprawców przestępstw zawodowych. Akcentowanie znaczenia osobowości sprawcy zadecydowało o specjalno-prewencyjnym nastawieniu F. von Liszta. Dlatego nazywa się go niekiedy „ojcem prewencji szczególnej”. Próbował on pogodzić odwetową i celowościową racjonalizację kary, akcentując jednak potrzebę celowości. Kompromis miała zapewniać prewencja (cel) poprzez represję (odwet), inaczej „kara jest prewencją poprzez represję”.

Charakterystyczny był bardzo surowy stosunek Liszta do sprawców notorycznych: „Więzienie zabezpieczające dla notorycznego przestępcy: dom pracy połączony z drylem wojskowym bez żadnych ceregieli i to tak tanio, jak tylko możliwe, nawet jeśli te dranie zginą. Nieodzowna kara chłosty. Przestępcę notorycznego trzeba unieszkodliwić i to na jego, a nie na nasz koszt. Dostarczanie mu żywienia, powietrza, ruchu itd. według racjonalnych zasad to nadużycie podatków”³.

Przekonanie o potrzebie szczególnego traktowania, tj. unieszkodliwienia przestępców niepoprawnych, niebezpiecznych, a zwłaszcza recydywistów, stało się niestety asumptem do uchwalenia 24.02.1933 r. niemieckiej ustawy o przestępcach z nawyknięcia, która przewidywała jako zabezpieczenie wspólnoty narodowej nie tylko izolację, lecz również pozbawienie życia. Było to karykaturalne i barbarzyńskie nadużycie, a nie rozwinięcie koncepcji Liszta.

 F. von Liszt był też jednym z założycieli Międzynarodowego Związku Prawa Karnego (Międzynarodowa Unia Kryminologiczna – *Internationale Kriminalistische Vereinigung*, IKV, 1888). Rok założenia IKV bywa bardzo często przyjmowany właśnie za początek szkoły socjologicznej. Znamienne jest też pierwotne brzmienie art. 2 Statutu Unii: „Międzynarodowa Unia Prawa Karnego przyjmuje za podstawę swych prac następujące założenia: 1) misją prawa karnego jest walka z przestępczością ujmowaną jako zjawisko społeczne, 2) nauka prawa karnego i ustawodawstwo karne powinny brać pod uwagę rezultaty badań antropologicznych i socjologicznych”. Inicjatorami powstania Międzynarodowej Unii Kryminologicznej byli również

³ Cyt. z D. Janicka, *Makarewicz a Liszt. Próba analizy porównawczej*, CPH 2015, t. LXVII, s. 115.

wspomniani już wcześniej: Belg A. Prins i Holender G. van Hamel. W 1924 r. organizacja ta przekształciła się w Międzynarodowe Stowarzyszenie Prawa Karnego (*Association Internationale de Droit Pénal*, AIDP), które co pięć lat zwołuje międzynarodowe kongresy prawa karnego. W pracach AIDP biorą udział polscy karniści, zrzeszeni w sekcji polskiej AIDP.

Przedstawiciele szkoły socjologicznej (m.in. F. von Liszt, A. Prins i G.A. van Hamel) zainicjowali wydawanie czasopisma pt. „*Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*”, które od 1881 r. ukazuje się nieprzerwanie do dnia dzisiejszego. Wydawane wprawdzie w niewielkim nakładzie kilkuset egzemplarzy, pismo to wciąż odgrywa ogromną rolę, jeżeli chodzi o wpływ na doktrynę prawa karnego.

O sukcesie szkoły socjologicznej zadecydowało jej nastawienie praktyczne oraz zachowanie dorobku szkoły klasycznej: zasady winy i zasady czynu oraz pojęć przestępstwa i kary. Większość powstających na początku XX w. kodeksów karnych (szwajcarski z 1908 r., austriacki z 1910 r., niemiecki z 1909 r.) miała charakter tzw. dwutorowy właśnie pod wpływem szkoły socjologicznej. Obok kar, których szkoła socjologiczna – odmiennie niż szkoła pozytywna – programowo nie odrzucała, proponowano stosowanie środków zabezpieczających. Taki właśnie charakter miał również polski Kodeks karny z 1932 r.

1.5. Normatywizm

28

Charakteryzująca szkołę klasyczną metoda formalno-dogmatyczna została w normatywizmie (zwanym również pozytywizmem prawniczym) podniesiona do rangi zasady naczelnej. Przestępstwo i karę badano w oderwaniu od uwarunkowań społecznych i treści materialnych. Z tych też względów normatywizm występował przeciwko założeniom szkoły pozytywnej i socjologicznej, a największe znaczenie zyskał na przełomie XIX i XX w. Najwybitniejsi przedstawiciele tego kierunku to: **Karl Binding** (1841–1920), autor rozprawy *Die Normen und ihre Uebertretung* (*Normy i ich przekroczenie*), **Ernst Beling** (1866–1932) i **Karl Birkmeyer** (1847–1920). K. Bindingowi zawdzięcza się „teorię norm” (*Normentheorie*), a E. Belingowi teorię „istoty czynu”, traktującą o znamionach przestępstwa (*Die Lehre von Tatbestand*, 1930). Normatywizm współcześnie cechuje przede wszystkim niemiecką naukę prawa karnego (M.E. Meyer, E. Mezger, H. Welzel, C. Roxin i H.H. Jescheck). H. Welzel jest też twórcą tzw. finalnej teorii czynu (*finale Handlungslehre*).

1.6. Ruch obrony społecznej

Literatura: M. Ancel, *Ruch obrony społecznej po dwudziestu pięciu latach*, PiP 1976/4; S. Frankowski, *Dyskusja nad nową ochroną społeczną*, PiP 1965/8–9; T. Grygier, *Zasady*

obrony społecznej, Warszawa 1979; E.S. Rappaport, *Siedmioletnie nowe doktryny obrony społecznej w burżuazyjnym prawie kryminalnym (1947–1954)*, PiP 1955/1; J. Sawicki, O „nowej obronie społecznej”, PiP 1955/1; L. Tyszkiewicz, *Doktryny i ruch obrony społecznej we współczesnym prawie karnym*, Poznań 1968; L. Tyszkiewicz, *Problem wzorcowego kodeksu obrony społecznej ze szczególnym uwzględnieniem projektu T. Grygiera*, PiP 1978/12; S. Waltoś (rec.), *Marc Ancel, La défense sociale nouvelle*, Paris 1966, PiP 1967/10.

 W tym samym okresie, gdy E. Ferri postulował stosowanie środków obrony społecznej, francuski publicysta E. de Girardin wytoczył argumenty przeciwko stosowaniu jakiegokolwiek formy przymusu wobec sprawców przestępstw⁴. Podstawowe z nich to historycznie potwierdzony brak skuteczności kar kryminalnych w walce z przestępczością oraz idea wolności. Nie znajdując żadnej racji bytu dla instytucji kary, postulował wprowadzenie społecznej kontroli ludzkich zachowań. 29

 W 1897 r. ukazało się dwutomowe dzieło **D. Vargha** – *Zniesienie niewoli prawa karnego*. Autor poddał w nim bardzo ostrej krytyce instytucję kary, zamiast której zaproponował środki społecznej opieki i nadzoru.

 Jak pokazują powołane wyżej przykłady, jeszcze przed ukazaniem się w Brukseli w 1910 r. książki A. Prinsa *Obrona społeczna i przemiany prawa karnego (La défense sociale et les transformations du droit pénal)*⁵ – rodził się wyraźny sprzeciw wobec tradycyjnych metod stosowanych przez prawo karne w walce z przestępczością. Osią tego sprzeciwu była tzw. obrona społeczna.

1.6.1. Kierunek radykalny (subiektywny)

 Ruch obrony społecznej (*La défense sociale*) i jego twórca, adwokat z Genewy, **Filippo Gramatica**, programowo odrzuca pojęcie kary⁶. Karę mają zastąpić środki obrony społecznej. F. Gramatica uważa, że państwo nie ma uprawnień do wymierzania kary, może się jedynie bronić przed antyspołecznością. Obowiązkiem państwa jest podjęcie działań mających na celu resocjalizację jednostki o cechach antyspołecznych. Pojęcie „antyspołeczność subiektywna” staje się pojęciem centralnym w doktrynie obrony społecznej. **Subiektywna antyspołeczność sprawcy** ma być wystarczającą podstawą do zastosowania środków obrony społecznej. 30

⁴ Zob. E. Girardin, *O prawie do karania*, 1870.

⁵ M. Ancel uznaje A. Prinsa za twórcę pierwszej doktryny obrony społecznej.

⁶ Filippo Gramatica (ur. w 1901 r.) w 1945 r. założył ośrodek, którego celem było badanie problematyki obrony społecznej. Od 1947 r. ośrodek ten, pod nazwą *Centro Internazionale di Studi di Difesa Sociale*, jest międzynarodowym centrum ruchu obrony społecznej. F. Gramatica był pierwszym prezesem Międzynarodowego Stowarzyszenia Ochrony Społecznej (*Société Internationale de Défense Sociale*, SIDS), które powstało w 1949 r.

 Katalog środków obrony społecznej, mających zastąpić karę, można poznać m.in. na podstawie projektu kodeksu karnego – ustawy przeciwko antyspołeczności (*Legge contro l'antisocialità*) – dla Republiki Kuby, który został opracowany w 1938 r. przez F. Gramaticę⁷. Dzieli się one na środki główne, dodatkowe i policyjne, a w ramach tego podziału na: pozbawiające wolności, ograniczające wolność i majątkowe. Środki główne pozbawiające wolności to: umieszczenie w domu pracy lub w kolonii rolnej, umieszczenie w domu przystosowania, umieszczenie w reformatorium dla nieletnich. Środki główne ograniczające wolność to m.in.: obowiązek świadczenia pracy dziennej, wolność nadzorowana, zakaz pobytu w gminie, zakaz uczęszczania do określonych miejsc i ostrzeżenie publiczne, a z dodatkowych wymienić można: zakaz piastowania urzędów, wykonywania zawodu lub pozbawienie praw rodzicielskich. Do środków o charakterze majątkowym zaliczono grzywnę, kaucję i konfiskatę.

 Należy zwrócić uwagę na fakt, że w kierunku tym sięgnięcie po środki obrony społecznej nie musi być poprzedzone popełnieniem przestępstwa. Przykładowo, według art. 42 projektu kodeksu kubańskiego, środki te stosuje się do osób uznanych za antyspołeczne. O uznaniu konkretnej osoby za antyspołeczną miały decydować tzw. **wskaźniki subiektywnej antyspołeczności** – *indici di antisocialità*. Tymi wskaźnikami miały być, obok popełnienia czynu zabronionego, pewne ujemne zjawiska społeczne, uznawane za kryminogenne, np. alkoholizm, prostytutcja, próżniactwo i włóczęgostwo. Czyn został sprowadzony wyłącznie do jednego ze wskaźników subiektywnej antyspołeczności.

 Bez względu na stosunek do poszczególnych – proponowanych przez ruch obrony społecznej – rozwiązań dostrzec należy, iż ruch ten zwrócił uwagę na **konieczność humanizacji prawa karnego** i wyrugowania elementu „dolegliwości” (celowego cierpienia) z arsenału stosowanych przez prawo karne środków. Propozycje zmierzające do rezygnacji z takich pojęć, jak „kara”, „przestępstwo” i „odpowiedzialność” oraz do zastąpienia prawa karnego prawem obrony społecznej nie sprowadzają się jedynie do zmian terminologicznych. Tym samym ich realizacja (**odrzućcie kary na rzecz środków obrony społecznej**), w dającej się przewidywać przyszłości, stoi pod wielkim znakiem zapytania, aczkolwiek rzucone przez F. Gramaticę hasło, aby poprawiać człowieka, a nie karać, jest bardzo atrakcyjne i chwytliwe.

⁷ F. Gramatica jest również autorem projektu kodeksu karnego dla San Marino. W 1954 r. został wprowadzony kodeks obrony społecznej na Grenlandii. Opracowany został przez duńskiego prawnika, Vernera Goldshmidta. V. Goldshmidt wzorował się na projektach E. Ferriego i F. Gramatiki. Autorem projektu kodeksu obrony społecznej jest też Polak, prof. T. Grygier (pracujący i publikujący za granicą).

1.6.2. Kierunek umiarkowany (nowa obrona społeczna)

 Stanowisko reprezentowane przez F. Gramaticę uchodzi za radykalne (tzw. nurt włoski obrony społecznej), natomiast **Marc Ancel** (1902–1990) uważany jest za twórcę i ideologa nurtu umiarkowanego (francuskiego), tzw. ruchu nowej obrony społecznej – *La défense sociale nouvelle*⁸. M. Ancel dostrzegał rosnące uspołecznienie prawa karnego i chciał, aby nie odbywało się to kosztem jednostki (postulat indywidualizmu społecznego). Widząc rzeczywistość taką, jaka ona jest, odrzucał dogmat wolnej woli człowieka, a odpowiedzialność chciał oprzeć na wewnętrznym **przeświadczeniu każdego człowieka o własnej wolności**. Podkreślał też znaczenie wartości moralnych oraz zasad **humanizmu i legalizmu** w prawie karnym, a nad dogmatykę przedkładał empiryzm i realizm, co w konsekwencji doprowadziło do wysunięcia postulatu **dejurydyzacji** (odformalizowania) prawa karnego. M. Ancel kwestionował mitologizowaną zdolność kary do odstraszenia i zaznaczał, że przestępca bardziej boi się policjanta niż sędziego. 31

 Podobnie jak w przypadku ruchu obrony społecznej, główny nacisk kładzie się tu na **resocjalizację**, przy pomijaniu pozostałych celów kary. Resocjalizacja ma polegać na zmianach świadomości sprawcy w kierunku zapewniającym bezpieczeństwo społeczeństwu. Przestępca musi uświadamiać sobie, że popełnianie czynów karygodnych nie tylko zagraża ogółowi, ale jest szkodliwe i dla niego. Ruch nowej obrony społecznej nie żąda całkowitej rezygnacji z dotychczasowych metod wypracowanych przez prawo karne – jak czyni to kierunek radykalny, postuluje jednak daleko idące zmiany. Naturalną konsekwencją prymatu resocjalizacji nad innymi celami kary jest żądanie rezygnacji z kary śmierci i kary dożywotniego pozbawienia wolności. Nowa obrona społeczna nie neguje podstawowych zasad współczesnego prawa karnego: *nulla poena* i *nullum crimen sine lege poenali*, dopuszcza jednak pod pewnymi warunkami stosowanie środków obrony społecznej w tzw. stadium predeiktualnym (m.in. w przypadkach włóczęgostwa, żebractwa, prostytucji, narkomanii i alkoholizmu).

 Ruch obrony społecznej spotykał się od samego początku z licznymi uwagami krytycznymi. Przeciwników znalazł też wśród przedstawicieli polskiej nauki prawa karnego w osobach J. Sawickiego i E.S. Rappaporta (*notabene* członków SIDS). W 1955 r. obaj profesorzy opublikowali artykuły, w których, obok zarzutów natury merytorycznej, nawoływali do zwalczania ruchu obrony społecznej z pozycji socjalistycznej nauki prawa karnego.

⁸ Marc Ancel, francuski karnista, prokurator i sędzia. Od 1947 r. związany z ruchem obrony społecznej. W 1954 r. opublikował monografię *Nowa obrona społeczna*. W 1966 r. zastąpił F. Gramaticę w pełnieniu funkcji prezesa Stowarzyszenia Obrony Społecznej – *Société Internationale de Défense Sociale* (SIDS).

1.7. Neoklasycyzm, nieinterwencja, kryminologia radykalna, abolicjonizm i *restorative justice*

Literatura: J. Andenaes, *Przyszłość prawa karnego (skandynawskie perspektywy)*, PiP 1976/4; N. Christie, *Dogodna ilość przestępstw*, Warszawa 2004; N. Christie, *Granice cierpienia*, Warszawa 1991; J. Consedine, *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ładu społecznego*, Warszawa 2005; L. Falandysz, *W kręgu kryminologii radykalnej*, Warszawa 1986; A. Marek, „Nowy realizm” w prawie karnym Stanów Zjednoczonych. Założenia i efekty, PiP 1980/7; M. Płatek, *Ruch abolicjonistyczny w Skandynawii – teraźniejszość czy wizja przyszłości*, St. Iur. 1991/20; *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. M. Fajst, M. Płatek, Warszawa 2005; H. Wantuła, *Abolicjonizm – obrona humanistycznych wartości*, SP 1990/4; H. Wantuła, *Abolicjonizm więzień: podejście racjonalne i humanistyczne: o karze pozbawienia wolności, o jej skutkach i możliwościach jej ograniczania*, Kraków 1997; *W kręgu kryminologii romantycznej*, red. M. Fajst, M. Płatek, Warszawa 2004; W. Zalewski, *Mediacja w polskim prawie karnym – teoria i praktyka*, PS 2003/6; W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza. Początek ewolucji polskiego prawa karnego?*, Gdańsk 2006.

32

Neoklasycyzm, zwany też nowym realizmem, pojawił się w latach siedemdziesiątych XX w. przede wszystkim w USA i w państwach skandynawskich. Odejście od koncepcji socjologicznych i powrót do założeń szkoły klasycznej, teorii odpłaty i idei sprawiedliwościowej związane były z załamaniem się systemu resocjalizacji i gwałtownym wzrostem przestępczości w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. Na gruncie amerykańskim kierunek ten reprezentował m.in. **Andrew von Hirsch** (*Doing Justice. A Choice of Punishments*, New York 1976), który postulował sprawiedliwościową i retributywną racjonalizację kary (*just desert punishment*). A. von Hirsch nie akceptował wyroków względnie oznaczonych (*indeterminate sentencing system*), uważając, że podstawą wymiaru kary może być wyłącznie popełnione w przeszłości przestępstwo, a nie prognozy resocjalizacyjne.

Obok neoklasycyzmu rozwijał się kierunek tzw. **nieinterwencji** (*non intervention*), który proponował dekryminalizację i oględność w stosowaniu środków reakcji karnej oraz odwrót (*diversion*) od dotychczas stosowanych środków na rzecz m.in. postępowania pojednawczego (*conflict solution*, *Schlichtung*), mediacji oraz terapii psychologicznej i psychiatrycznej.

W 1973 r. ukazała się publikacja I. Taylora, P. Waltona i J. Younga, pt. *Nowa kryminologia: o społeczną formę dewiacji*. W książce tej poddano krytyce wszystkie dotychczasowe nurty naukowej refleksji nad przestępstwem i karą. Kierunek ten nie jest jednolity, a o jego kontestatorskim i **radykalnym** charakterze przekonują np. poglądy norweskiego kryminologa **Nilsa Christie** (ur. 1928), który w latach siedemdziesiątych XX w. wystąpił m.in. z totalną krytyką kary pozbawienia wolności, twierdząc, że liczba więzień i więźniów nie zależy od rozmiarów przestępczości, a od możliwości, potrzeb i interesów służby więziennej i organów ścigania. N. Christie jest uznawany również za przedstawiciela tzw. **abolicjonizmu**, który – należąc do kierun-

ków kontestatorskich wobec dotychczasowej nauki i praktyki prawa karnego – postuluje wręcz likwidację prawa karnego, a zamiast reakcji karnej rozwiązywanie konfliktów społecznych (przestępstwo w ujęciu N. Christiego jest specyficzną formą takiego konfliktu) za pomocą innych instrumentów. Historycznie abolicjonizm oznaczał ruch opowiadający się za zniesieniem niewolnictwa, później odnosił się do przeciwników kary śmierci, a w znaczeniu tu użytym pojawił się w latach osiemdziesiątych XX w., celowo nawiązując do semantycznych korzeni, gdyż karę pozbawienia wolności traktował jako współczesną formę zniewolenia człowieka. Abolicjoniści proponują m.in. rezygnację z tradycyjnych środków reakcji karnej (w tym z kary pozbawienia wolności) na rzecz środków alternatywnych, np. kompensaty. Mniej utopijny i bardziej realny tzw. nowy abolicjonizm, nie będąc już ruchem antysystemowym wobec prawa karnego, wykazuje wiele podobieństw ze sprawiedliwością naprawczą.

N. Christie, powszechnie uważany za ojca sprawiedliwości naprawczej, sformułował teorię skradzionego konfliktu, sprowadzającą się w pewnym uproszczeniu do twierdzenia, iż: „Konflikt powinien należeć do osób w nim uczestniczących, ale został im skradziony przez prawników i innych specjalistów”.

Mediację oraz tzw. konferencje sprawiedliwości naprawczej, naprawienie wyrządzonej szkody i restytucję naruszonych więzi społecznych (np. uzdrawianie stosunków rodzinnych) proponuje tzw. *restorative justice*, model **sprawiedliwości naprawczej**, a nie retrybutywnej – żądającej kary za popełnione przestępstwo (tj. odpłaty złem za zło wyrządzone).

Kara, która może spotkać sprawcę w postępowaniu karnym, rodzi najczęściej jedynie negatywne emocje i przeżycia intelektualne u sprawcy przestępstwa, m.in. strach oraz złość. Nic w tym dziwnego, ponieważ tradycyjna sprawiedliwość retrybutywna odwołuje się do uczucia zemsty i polega na szafowaniu złem. Rozdzielając sprawiedliwie karę, czyli zło za zło wyrządzone – przestępstwo, przyczynia się do pomnożenia zła. Sięgając po środek zwykle ostateczny, po karę pozbawienia wolności, należy godzić się jednocześnie na niekwestionowane, negatywne skutki prizonizacji.

Konferencja sprawiedliwości naprawczej, będąc zdecydowanie lepszą formą realizacji celów naprawczych niż mediacja, pozwala na osiągnięcie nie tylko satysfakcjonującego rezultatu dla ofiary, ale również na realizację celów ważnych dla całej społeczności – uwzględnienie interesu publicznego obok interesu bezpośrednich stron konfliktu. Sprawiedliwość naprawcza nie pomnaża zła, ma na celu wyłącznie jego redukcję, a nawet eliminację.

W postępowaniu karnym oskarżony najczęściej nie przyznaje się do winy, kwestionuje zarzuty i – korzystając z prawa do obrony – po prostu kłamie. Ofiara zaś pała żądzą zemsty i przepełnia ją zwykle uczucie gniewu z powodu doznanej krzywdy albo szkody. Sprawiedliwość naprawcza pozwala najbardziej efektywnie uwzględnić

pozycję ofiary przestępstwa. Pozwala też często na likwidację stanu napięcia, konfliktu społecznego, czego nie może zapewnić samo postępowanie karne. Sprawca przestępstwa, przyznając się do winy, ma szansę na okazanie żalu i ekspiację, na rzeczywiste odkupienie i naprawienie skutków swego kryminalnie bezprawnego zachowania. W trakcie publicznego wyznania swojej winy dochodzi też często do realizacji efektu reintegrującego zawstydyzenia (koncepcja J. Braithwaite'a przedstawiona w pracy *Crime, Shame and Reintegration*, Cambridge 1989). Ofiara ma natomiast okazję na okazanie łaski, na wybaczenie i zawarcie porozumienia – ugody, kończącej ostatecznie konflikt.

Akceptacja modelu oferowanego przez sprawiedliwość naprawczą wymaga zmiany funkcjonującego w prawie karnym paradygmatu. Zamiast *nullum crimen sine poena* stosowanie zasady *nullum crimen sine obligatio*.

Wydaje się, że propozycja ta, podobnie jak abolicjonizm, ma ograniczony charakter i nie może dotyczyć pewnych typów i form przestępstw, takich jak np. dokonane zabójstwo. Należy też pamiętać o szczególnym charakterze i celach prawa karnego. Prawo karne, jako instrument ochrony dóbr prawnych, odwołujące się głównie do dolegliwości stosowanej wobec sprawcy przestępstwa, nie powinno być sytuowane na tej samej płaszczyźnie co np. prawo cywilne czy handlowe, które rzeczywiście służą rozwiązywaniu konfliktów między stronami (najczęściej równorzędnymi partnerami). Nie można też zapominać o oczekiwaniach społeczeństwa jako całości i o konkretnych ofiarach przestępstw. Rzetelna diagnoza rzeczywistości społecznej raczej nie potwierdza tego, iż rozwiązania proponowane przez przedstawicieli i zwolenników abolicjonizmu oraz sprawiedliwości naprawczej są tym, czego społeczeństwo i ofiary pragną. Pragnienia te najpełniej zaspokaja klasyczna sprawiedliwość retrybucyjna.

W pewnym zakresie do tych najnowszych kierunków nawiązują niektóre zasady nowego polskiego Kodeksu karnego. Jak uważają jego twórcy: „Reforma prawa karnego [...] wiąże się z nową filozofią karania, którą można sprowadzić do twierdzenia, że jednym z równoważnych celów procesu karnego jest rozwiązanie konfliktu, jaki zaistniał między sprawcą a pokrzywdzonym na skutek popełnienia na jego szkodę przestępstwa”⁹.

Wskazane wyżej kierunki należą do najnowszych w dziedzinie prawa karnego, nie są wyrażeniem zróżnicowania, a ich wspólną cechą jest krytyka dotychczasowych rozwiązań, akcentowanie wolności i podmiotowości człowieka oraz dążenie do humanizacji prawa karnego. Pozytywną konsekwencją negacji dotychczasowych rozwiązań może stać się dążenie do racjonalizacji odpowiedzialności karnej, niebezpieczeństwo tkwi zaś w prowokowaniu odwrotu od niewątpliwych osiągnięć prawa karnego i powrotu do czystej idei odwetu, która jest po prostu zemstą.

⁹ K. Buchała, A. Zoll, *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116 kodeksu karnego*, Kraków 1998, s. 358.

1.8. Ekonomiczna analiza prawa karnego

Literatura: *Analiza ekonomiczna w zastosowaniach prawniczych*, red. J. Stelmach, M. Soniewicka, Warszawa 2007; G. Becker, *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, Warszawa 1990; G. Calabresi, *The cost of Accidents: A Legal and Economic Analysis*, New Haven 1970; W. Karsz, *Ekonomiczna analiza prawa w prawoznawstwie amerykańskim*, SPE 1982/28; N. Mercuro, S.G. Medema, *Economics and the Law. From Posner to Post-Modernism*, Princeton University Press 1997; R. Posner, *Economic Analysis of Law*, New York 2003; R. Posner, *The Economic Approach to Law*, „Texas Law Review” 1975/53; J. Stelmach, B. Brożek, W. Załuski, *Dziesięć wykładów o ekonomii prawa*, Warszawa 2007.

Kończąc ten syntetyczny przegląd kierunków i tendencji w prawie karnym, należy wspomnieć o zdecydowanie „najmłodszej” propozycji: o tzw. ekonomicznej analizie (teorii) prawa karnego. W 1968 r. ukazał się artykuł pt. *Crime and Punishment: An Economic Approach* autorstwa G.S. Beckera¹⁰ i data ta jest powszechnie uznawana za początek tzw. ekonomicznej teorii karnej (ekonomicznego podejścia do przestępczości). Teoria ta wpisuje się w nurt ekonomicznego podejścia do prawa w ogóle (amerykańska, a w szczególności chicagowska szkoła Law and Economics). Szkoła ta proponuje odrzucenie, jako niepotrzebnego balastu, dogmatyki prawa karnego i jego klasycznych zasad na rzecz ekonomicznej analizy efektywności wymiaru sprawiedliwości karnej – swoistego bilansu strat i zysków obliczanych w odniesieniu do zjawiska przestępczości. 33

W ramach ekonomicznej analizy prawa karnego stosuje się ekonomiczny model ludzkich zachowań, zgodnie z którym każdy człowiek, dokonując racjonalnych wyborów, optymalizuje swoje zachowanie tak, aby maksymalizować osiągnąć zyski. W efekcie, jeżeli koszty popełnienia przestępstwa wydają się być mniejsze niż zyski możliwe do osiągnięcia na skutek jego popełnienia, człowiek decyduje się na to, aby przestępstwo popełnić (próbując się tak wytłumaczyć zarówno popełnienie pierwszego przestępstwa, jak i zjawisko recydywy). Zasada ta, siłą rzeczy, musi zawodzić w odniesieniu do kategorii przestępstw nieumyślnych (pewne zastosowanie może mieć jednak w przypadku świadomej nieumyślności, gdzie sprawca kalkuluje najczęściej rachunek zysków i strat – ocenia ryzyko popełnienia czynu zabronionego) i tych, które są popełniane umyślnie nie z premedytacji, a wyłącznie pod wpływem emocji (we wskazanych przypadkach założenie racjonalnych wyborów po prostu się nie sprawdza).

Wydaje się, że jednym z najbardziej użytecznych zastosowań analizy ekonomicznej w obszarze prawa karnego może być jej wykorzystanie przy planowaniu i kreowaniu polityki karnej (podejmowaniu decyzji z zakresu tej polityki).

¹⁰ Zob. G.S. Becker, *Crime and Punishment: An Economic Approach* [w:] G.S. Becker, W.M. Landes, *Essays in the Economics of Crime and Punishment*, New York 1974 (polskie wydanie ukazało się w 1990 r.). Profesor Gary Becker (ur. 1930 r.) jest ekonomistą, laureatem Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii.

Przedstawiony niżej model, ograniczający się do ośmiu zasadniczych zmiennych, jest i tak modelem uproszczonym, nieuwzględniającym przede wszystkim tego, że samo przestępstwo i jego wystąpienie zależy od wielu czynników (m.in. bezprawności, społecznej szkodliwości i zawinienia), które mogłyby przybrać postać zmiennych w prezentowanym modelu. Przy oczywistych ograniczeniach, wynikających z koniecznego założenia racjonalności zachowania sprawcy, nieadekwatności modelu do większości przestępstw nieumyślnych, uproszczenia wynikają z pominięcia wielu czynników, które mogą – w różnym stopniu – wpływać na zachowanie sprawcy. Do tych pominiętych czynników można m.in. zaliczyć: uprzednie popełnienie przestępstwa, uprzednią karalność czy też odbycie kary, wiek, płeć i wykształcenie sprawcy, jego miejsce zamieszkania i zatrudnienia, stan cywilny, poziom dochodów i stan majątkowy, poziom zatrudnienia funkcjonariuszy w Policji i w Służbie Więziennej, środki przeznaczane na szkolenie sędziów i prokuratorów. Ich ewentualne uwzględnienie pozwoliłoby tworzyć modele profilowane na określone kategorie sprawców bądź typy przestępstw i z większą dokładnością określać wartości poszczególnych zmiennych, konieczne do skutecznego – z ekonomicznego punktu widzenia – zapobiegania i ograniczania przestępczości.

Tablica 6. Ekonomiczny model polityki karnej

(1) P (przestępstwo) $\Leftrightarrow Z$ (zysk z przestępstwa) $> S$ (możliwa strata)	
(2) $Z = M$ (korzyść materialna) $\cdot E$ (satysfakcja emocjonalna) $\cdot I$ (satysfakcja intelektualna)	
(3) $S = K$ (dolegliwość kary) $\cdot R$ (realizacja kary)	
(4) $K = X$ (rodzaj kary) $\cdot Y$ (wysokość kary)	
(5) $R = Q$ (prawdopodobieństwo wykrycia) $\cdot U$ (wymiarzenie kary) $\cdot W$ (wykonanie kary)	
(6) $K = X \cdot Y$	(7) $R = Q \cdot U \cdot W$
(8) O (odstraszanie) $= S$	(9) $O = (X \cdot Y) \cdot (Q \cdot U \cdot W)$
(10) $O > Z \Leftrightarrow \sim P$	(11) $O < Z \Leftrightarrow P$
(12) $O = Z \Rightarrow P$ albo $\sim P$	(13) $(M \cdot E \cdot I) > [(X \cdot Y) \cdot (Q \cdot U \cdot W)] \Leftrightarrow P$
	(14) $[(X \cdot Y) \cdot (Q \cdot U \cdot W)] > (M \cdot E \cdot I) \Leftrightarrow \sim P$

Źródło: opracowanie własne.

Punktem wyjścia (1) jest założenie, że przestępstwo (P) zostanie popełnione wtedy i tylko wtedy, gdy spodziewany przez sprawcę zysk z popełnienia przestępstwa (Z) jest większy od możliwej straty (S), tj. negatywnych konsekwencji popełnienia przestępstwa. (2) Zysk z popełnienia przestępstwa nie sprowadza się wyłącznie do korzyści materialnej (M), należy uwzględnić jeszcze co najmniej możliwą satysfakcję emocjonalną (E) i intelektualną (I). Jest to konieczne, ponieważ o popełnieniu niektórych przestępstw nie decydują w ogóle korzyści materialne, a wyłącznie inne korzyści osobiste. (3) Z kolei możliwe negatywne konsekwencje (strata – S) wynikają zarówno ze stopnia dolegliwości spodziewanej kary (K), jak i prawdopodobieństwa doprowadzenia do jej wykonania, co wiąże się z wcześniejszym wykryciem przestępstwa i wydaniem wyroku skazującego (R). (4) Dolegliwość kary (K) zależy zarówno od jej rodzaju – X (kara pozbawienia wolności, kara grzywny), jak i wysokości (Y).

Dla uproszczenia przyjąć należy, iż chodzi tu o karę wynikającą z ustawy (zarówno co do rodzaju, jak i granic tzw. ustawowego zagrożenia), a możliwe różnice między karą zawartą w ustawie, karą orzeczoną i karą wykonaną są po części uwzględniane w zmiennej (R). (5) To właśnie zmienna (R), obok rodzaju i surowości zagrożenia karnego, decyduje o faktycznej sile odstraszenia ($S = O$). Racjonalizując decyzję o popełnieniu przestępstwa, sprawca uwzględnia przecież ryzyko z tym związane, a jest ono zależne od stopnia wykrywalności dla danego typu przestępstw (Q), prawdopodobieństwa wydania wyroku skazującego (U) i wykonania kary orzeczonej w całości albo w części (W). Należy zauważyć, że bez zwiększania surowości zagrożenia karnego (K) można zwiększyć poziom odstraszenia poprzez zwiększenie np. sprawności wykrywczej policji. O poziomie odstraszenia (9) decyduje iloczyn pięciu zmiennych (X, Y, Q, U i W). Należy przyjąć, że jeżeli poziom odstraszenia jest odpowiednio wysoki (większy niż spodziewany zysk z popełnionego przestępstwa), to przestępstwo nie zostanie popełnione (10), a jeżeli taki nie jest (jest mniejszy niż spodziewany zysk z przestępstwa), to popełnione zostanie (11). Będzie ono popełnione tylko wtedy, gdy iloczyn korzyści materialnych, emocjonalnych i intelektualnych okaże się większy niż spodziewana wartość straty, będąca iloczynem rodzaju i wysokości grożącej kary oraz prawdopodobieństwa wykrycia, ukarania i wykonania kary (13). Końcowym efektem zaprezentowanego modelu jest wzór (14), który wskazuje, jakie przesłanki muszą zostać spełnione, aby przestępstwo nie zostało popełnione ($\sim P$).

2. Polska nauka prawa karnego

Literatura: R. Hube, *O dawnych pisarzach prawa karnego w Polsce*, Warszawa 1829; W. Mąciór, *Negatywny wpływ marksizmu na polską naukę prawa karnego*, Pał. 1990/8–9; K. Pol, *Poczet prawników polskich*, Warszawa 2000; M. Wąsowicz, *Nurt socjologiczny w polskiej myśli prawnokarnej*, Warszawa 1989; W. Wolter, *Historia nauki prawa i postępowania karnego w Polsce*, Kraków 1948.

Piśmiennictwo z zakresu prawa karnego pojawiło się w Polsce już w XVI w. 34 Miało ono charakter przyczynkarski lub kompilatorski. **Jakub Przyłuski**, sędzia ziemski z Krakowa, wydał w 1553 r. dzieło pt. *Leges seu statuta ac privilegia regni Poloniae*, w którym liczne rozdziały poświęcone były prawu karnemu. J. Przyłuski był zwolennikiem kary śmierci za zabójstwo i zniesienia główszczyzny.

Andrzej Frycz Modrzewski (1503–1572) publikował w latach 1543–1546 broszurę pt. *Orationes de poena homicidi* (*O karze za męzobójstwo*). Zajmował się w niej wymierzaniem kar za zabójstwo (za wielką niesprawiedliwość uważał, iż zabójca niebędący szlachcicem za zabójstwo szlachcica skazywany był na śmierć, natomiast szlachcic w przypadku zabójstwa osoby spoza stanu szlacheckiego płacił jedynie 120 grzywien i spędzał w tzw. wieży rok i sześć tygodni). W swym najważniejszym dziele pt. *Rozważań o poprawie Rzeczypospolitej ksiąg pięć* (Kraków 1551), w księdze zatytułowanej *O prawach*, wyłożył wiele swych zamysłów na temat prawa i procesu karnego.

Bartłomiej Groicki był autorem przeróbki i komentarza do *Caroliny* (*Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej; Artykuły prawa majdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów*, Kraków 1558). B. Groicki był pierwszym, który o prawie karnym pisał wyłącznie w języku polskim. W 1769 r. (Chełmno) ukazała się *Praktyka kryminalna* (tj. wzór rozważnego i porządnego spraw kryminalnych sądenia według praw przyzwoitych i przystosowanych zdaniem autorów poważnych) **Jakuba Czechowicza**, ucznia Akademii Krakowskiej i sędziego. Dzieło to w znacznej części miało jednak charakter kompilacji – przede wszystkim z uwzględnieniem *Caroliny* i poglądów B. Carpzova oraz J. Damhoudera.

W 1778 r. pojawił się projekt kodyfikacji karnej (przygotowany na zlecenie Sejmu, a następnie odrzucony) autorstwa A. Zamoyskiego pt. *Zbiór praw sądowych*. W 1780 r. zaczęła funkcjonować Katedra Prawa Karnego na Uniwersytecie Jagiellońskim, a w 1792 r. ukazał się *Prospekt prawa i procesu karnego*, przygotowany przez J. Szymanowskiego.

 Pierwszym oryginalnym i systematycznym opracowaniem prawa karnego w Polsce było dzieło profesora Uniwersytetu Warszawskiego i Petersburskiego, **Romualda Hubego** (1803–1890) pt. *Ogólne zasady nauki prawa karnego* (1830). R. Hube ukończył Wydział Prawa Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego (istniejący od 1816 r.), a potem kontynuował studia w Berlinie. Był też prekursorem badań historycznych nad karą w polskiej nauce prawa karnego oraz autorem projektu rosyjskiego Kodeksu kar głównych i poprawczych z 1845 r. *Ogólne zasady nauki prawa karnego* wyróżniały się na tle całego ówczesnego piśmiennictwa karnego Europy Zachodniej. Dzieło to przyćmiły dopiero publikacje A. Feuerbacha. Z innych prac R. Hubego wymienić należy: *O teoriach prawa kryminalnego* (1828), *O dawnych pisarzach prawa karnego w Polsce* (1829), *Studia nad kodeksem karnym z 1818 r.* (1863) i *Historię praw karnych słowiańskich* (1870).

W 1848 r. **Franciszek Maciejowski** (1798–1873), profesor Szkoły Głównej w Warszawie, opublikował *Wykład prawa karnego w ogólności*, a w 1868 r. ukazał się wykład części ogólnej prawa karnego pt. *Wykład porównawczy prawa karnego* **Stanisława Budzińskiego** (1824–1895), profesora Uniwersytetu Warszawskiego. W 1883 r. S. Budziński opublikował część szczególną pt. *O przestępstwach w szczególności*.

Pod koniec XIX w. pojawiły się już dzieła **Edmunda Krzymuskiego** (1852–1928), przedstawiciela szkoły klasycznej, i **Juliusza Makarewicza** (1872–1955), uważanego za reprezentanta kierunku socjologicznego w prawie karnym. Najważniejszym dziełem E. Krzymuskiego (kierownika Katedry Prawa i Postępowania Karnego UJ w latach 1884–1928) jest *Wykład prawa karnego*, publikowany w latach 1885, 1887 i 1901. W 1918 r. E. Krzymuski wydał *Zarys ogólnych instytucji prawa karnego*, a w 1921 r. *System prawa karnego ze stanowiska nauki i trzech kodeksów obowiązujących w Polsce*. Należy też wspomnieć o innych dziełach E. Krzymuskiego, w szczególności o *Teorii*

karnej Kanta (1882), *Zasadach nauki o usiłowaniu przestępstw* (1884) i *Historii filozofii prawa* (1923). W 1918 r. E. Krzymuski ogłosił drukiem swój projekt kodeksu karnego.

Juliusz Makarewicz jest uważany, obok W. Makowskiego, za twórcę Kodeksu karnego z 1932 r. J. Makarewicz był profesorem Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, na którym od 1907 r. kierował Katedrą Prawa i Procesu Karnego (miał wtedy 35 lat, a habilitował się w wieku 25 lat). W 1896 r., w Wiedniu, ukazała się *Das Wesen des Verbrechens*, traktująca o istocie przestępstwa, w 1897 r. *Idealny zbieg przestępstw*, w 1906 r. *Einführung in die Philosophie des Strafrechts* (*Wstęp do filozofii prawa karnego* – rozprawa, która przyniosła J. Makarewiczowi światowy rozgłos), w 1914 r. *Prawo karne ogólne*, w 1919 r. *Polskie prawo karne. Część ogólna i Polskie prawo karne Polski przedrozbiorowej*, w 1922 r. *Zbrodnia i kara*, a w 1932 r. pierwsze wydanie (ostatnie – piąte – w 1938 r.) *Komentarza do k.k. z 1932 r.*

Wacław Makowski (1880–1942) był ministrem sprawiedliwości, marszałkiem Sejmu i profesorem Uniwersytetu Warszawskiego, kierownikiem Katedry Prawa Karnego, autorem *Komentarza do kodeksu karnego z 1932 r.* i redaktorem *Encyklopedii podręcznej prawa karnego* (25 zeszytów). Poza tym opublikował *Podstawy filozofii prawa karnego* i *Zasady walki z przestępstwem* (1917) oraz *Prawo karne. Część ogólną* (1920). W. Makowski był wiceprezesem sekcji prawa karnego Komisji Kodyfikacyjnej, której prezesował J. Makarewicz.

Należy też wspomnieć o **Józefie Rosenblacie** (1853–1917), który razem z E. Krzymuskim ubiegał się o Katedrę Prawa Karnego na Uniwersytecie Jagiellońskim (*Zasady nauki o udziale w przestępstwie* z 1874 r., *O zbiegu przestępstw* z 1878 r. i *Czarownica powołana* z 1883 r.), i **Józefie Reinholdzie** (1884–1928), uczniu F. von Liszta (*Die Chantage* z 1909 r., *Środki zabezpieczające przeciwko przestępcom* z 1913 r. i *Zarys prawa karnego obowiązującego na ziemiach polskich* z 1920 r.).

Nie można pominąć **Aleksandra Mogilnickiego** (1875–1956), adwokata, sekretarza Komisji Kodyfikacyjnej, prezesa Sądu Najwyższego i profesora Uniwersytetu Warszawskiego (*Indywidualizacja kary* z 1900 r., *Dziecko i przestępstwo* z 1916 r.), **Janusza Jamontta** (1875–1951), sędziego Sądu Najwyższego, profesora Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie i członka Komisji Kodyfikacyjnej (*Zasady prawa karnego obowiązującego w b. zaborze rosyjskim* z 1929 r. i wspólnie z E.S. Rappaportem *Kodeks karny. Komentarz* z 1932 r.), **Adama S. Ettingera** (1878–1934), profesora Wolnej Wszechnicy Polskiej (*Zbrodniarz w świetle antropologii i psychologii* z 1924 r.), **Emila Stanisława Rappaporta** (1877–1965), sędziego Sądu Najwyższego, profesora Wolnej Wszechnicy i członka Komisji Kodyfikacyjnej (*Ustawa o przebaczeniu* z 1904 r., *Zagadnienie prawa karnego międzypaństwowego* z 1930 r.), **Leona Peipera** (1865–1942), adwokata (*Komentarz do kodeksu karnego*, 1933) i **Mieczysława Szerera** (1884–1981), adwokata, sędziego Sądu Najwyższego i członka Komisji Kodyfikacyjnej (*Kara. Szkic socjologiczny* z 1910 r. i *Karanie i humanizm* z 1964 r.).

W 1933 r. ukazał się *Zarys systemu prawa karnego* **Władysława Woltera** (1897–1986), ucznia E. Krzymuskiego i profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego (doktorat *honoris causa* WPiA UG w 1986 r.). W. Wolter objął Katedrę Prawa Karnego na UJ po śmierci E. Krzymuskiego. Jego bogata spuścizna naukowa obejmuje przede wszystkim zagadnienia tzw. części ogólnej prawa karnego (m.in. *Nauka o przestępstwie* z 1973 r.).

Stefan Glaser (1895–1984), profesor Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie i Uniwersytetu Wileńskiego im. Stefana Batorego, w 1933 r. opublikował *Prawo karne w zarysie*, a rok później ukazał się jego wykład polskiego procesu karnego (*Polski proces karny w zarysie*). Razem z A. Mogilnickim napisał komentarz do Kodeksu karnego z 1932 r. Po drugiej wojnie światowej pracował i publikował na Zachodzie, zajmując się głównie międzynarodowym prawem karnym.

J. Rosenblatt, J. Reinhold, E. Krzymuski i W. Wolter byli wielkimi propagatorami niemieckiej doktryny prawa karnego. Profesura Uniwersytetu Jagiellońskiego doskonale znała język niemiecki, uczyła prawa austriackiego i po niemiecku publikowała.

W dwudziestoleciu międzywojennym wydawano wiele periodyków prawnych, ukazywały się m.in. „Palestra”, „Przegląd Sądowy”, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, „Głos Sądownictwa”, „Wojskowy Przegląd Prawniczy”, „Gazeta Sądowa Warszawska”, „Wileński Przegląd Prawniczy”, „Przegląd Prawa i Administracji” oraz „Przegląd Więziennictwa Polskiego”.

Okres drugiej wojny światowej nie przerwał zupełnie ani pracy naukowej karnistów, ani studiów prawnych, które były prowadzone na tajnych kompletach. W 1946 r. opublikowano *Polskie prawo karne materialne. Część ogólna* **Stanisława Śliwińskiego** (1887–1959), profesora Uniwersytetu Warszawskiego i sędziego Sądu Najwyższego. Kontynuował pracę naukową również **Zdzisław Papierkowski** (1903–1980), uczeń J. Makarewicza, adwokat, profesor i Dziekan Wydziału Prawa KUL (m.in. *Socjologiczne i filozoficzne oblicze kary*, Lublin 1947; *Zagadnienia z dziedziny prawa karnego*, Lublin 1948). Inny uczeń J. Makarewicza, **Stanisław Pławski** (1912–1988), profesor i Kierownik Katedry Prawa Karnego Wydziału Prawa UŁ, wydawał w latach 1965–1968 *Prawo karne (w zarysie)*, w trzech tomach.

Igor Andrejew (1915–1995, dyrektor Centralnej Szkoły Prawniczej im. Teodora Dyracza – kształcącej w trybie przyspieszonym kadry dla stalinowskiego wymiaru sprawiedliwości, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, dyrektor Instytutu Nauk Prawnych PAN, przewodniczący sekcji polskiej Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Karnego AIDP), **Jerzy Sawicki** (1910–1967, profesor Uniwersytetu Warszawskiego) i **Leszek Lernell** (1906–1981, profesor Uniwersytetu Warszawskiego), ze swym niesławnym podręcznikiem *Prawo karne Polski Ludowej* (Warszawa 1954), chyba najpełniej reprezentowali okres marksistowskiej nauki prawa karnego w PRL. Zdaniem tych autorów

oświecenie, klasycyzm, pozytywizm i szkoła socjologiczna to reakcyjne i burżuazyjne doktryny prawa karnego, z czego dwie ostatnie powstały na wyraźne zamówienie imperialistów. O *Carolinie*, uważanej za kodyfikację „z okresu pierwotnej akumulacji kapitału”, pisali zaś tak: „Okrucieństwo kar *Caroliny* jest zrozumiałe: *Carolina* jest przecież odpowiedzią klasy panującej na wojnę chłopską z 1525 r. Prawo karne miało być – zgodnie z intencją panów feudalnych – jednym z najsukuteczniejszych środków terroru stosowanego wobec mas ludowych”¹¹. Stwierdzenia powyższe, niewątpliwie negatywne, nie mogą być jednak odczytywane jako negowanie znacznego i trwałego (zwłaszcza w przypadku I. Andrejewa) wkładu tych uczonych w rozwój polskiej nauki prawa karnego.

Wskazanie na I. Andrejewa związane jest z jego haniebną rolą – udziałem w zbrodni sądowej dokonanej na gen. Augustie Fieldorfie „Nilu”, o której do 1989 r. nie było powszechnie wiadomo. I. Andrejew był jednym z trzech sędziów (obok G. Auscalera i E. Merza), którzy w ramach tzw. sekcji tajnej Sądu Najwyższego zatwierdzili wyrok śmierci na Generale, wydany przez sekcję tajną Sądu Wojewódzkiego w Warszawie. Niestety, obok nazwiska I. Andrejewa, wśród sędziów tajnych sądów w Warszawie, orzekających na początku lat pięćdziesiątych XX w., najczęściej w sprawach tzw. wrogów Polski Ludowej, znajdują się takie nazwiska, jak: J. Bafia, H. Kempisty, St. Pławski i M. Szerer.

Okres marksistowskiej nauki prawa karnego rozpoczął się w Polsce ok. 1949 r., zaczął chylić się ku upadkowi z końcem lat siedemdziesiątych i szczęśliwie zniknął z końcem lat osiemdziesiątych XX w. Wydaje się, że przez około 40 lat marksizm wyrządził polskiej nauce prawa karnego znaczne i trudne do naprawienia szkody.

Zdecydowanie czarny okres w historii „polskiego wymiaru sprawiedliwości” i polskiego prawa karnego daje się zamknąć w latach 1944–1956, o których można mówić (nawiązując świadomie do sformułowania *Gesetzliches Unrecht* G. Radbrucha¹²) jak o czasie ustawowego bezprawia. Świadczy o tym – w prawie karnym – bogate czerpanie wzorów ze Związku Radzieckiego, odwoływanie się do analogii, wprowadzenie wielu przepisów o charakterze wyjątkowym i dopuszczenie do orzekania ludzi bez odpowiedniego przygotowania do zawodu sędziego. Do dzisiejszego dnia nie starano się nawet ustalić, jaki wpływ na to miała i w jakim związku z tym pozostawała postawa i poglądy głoszone przez ówczesnych luminarzy nauki prawa karnego. Uważam, że odpowiedzialność za kilka tysięcy straconych Polaków obciąża sumienia nie tylko sędziów, prokuratorów i funkcjonariuszy bezpieczeństwa – w pewnej mierze kładzie się też cieniem na tych, którzy m.in. pisali podręczniki, artykuły i monografie, szkolili „nowe kadry” i przez to legitymizowali zbrodniczą działalność bezpośrednich oprawców.

Niesprzyjające warunki nie przeszkodziły jednak uczonym tej miary, co profesor Uniwersytetu Wrocławskiego **Witold Świda** (1899–1989), profesor Uniwersytetu Łódz-

¹¹ I. Andrejew, L. Lernell, J. Sawicki, *Prawo karne Polski Ludowej*, Warszawa 1954, s. 36.

¹² Gustaw Radbruch (1878–1949), profesor uniwersytetu w Heidelbergu.

kiego **Jan Waszczyński** (1919–1997), profesor Uniwersytetu Warszawskiego **Arnold Gubiński** (1916–1997), profesor Uniwersytetu Łódzkiego **Mieczysław Siewierski** (1900–1981), profesor UMCS w Lublinie **Henryk Rajzman** (1905–1983), kierownik Katedr Prawa Karnego na UMCS w Lublinie i od 1957 r. na Uniwersytecie Poznańskim **Tadeusz Cyprian** (1898–1979), kierownik Katedry Kryminologii na UW **Jerzy Bafia** (1926–1991), profesor WPiA Uniwersytetu Szczecińskiego **Aleksander Ratajczak** (1928–2003), wieloletni kierownik Katedry Prawa Karnego na UAM w Poznaniu, prof. **Andrzej Wąsek** (1943–2003) czy prof. **Jerzy Śliwowski** (1907–1983).

Andrzej Spotowski (1940–1990), profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, autor około 120 publikacji, w tym czterech książek i 66 artykułów, był chyba najwybitniejszym, w drugiej połowie XX w., przedstawicielem tzw. wtedy średniego pokolenia polskich karnistów.

Współczesna polska nauka prawa karnego koncentruje się głównie w ośrodkach akademickich (w szczególności uniwersyteckich)¹³, na wydziałach prawa i administracji oraz w Instytucie Nauk Prawnych (Wydział I Nauk Społecznych) Polskiej Akademii Nauk. Należy też wspomnieć o Komisji Prawniczej przy Wydziale II (Historyczno-Filozoficznym) Polskiej Akademii Umiejętności.

Z Uniwersytetem Warszawskim związani byli lub są prof. **Lech Gardocki**, prof. **Piotr Kruszyński**, prof. **Eleonora Zielińska**, prof. **Małgorzata Król-Bogomilska**. Doktor hab. Michał Królikowski, dr hab. Barbara Namysłowska-Gabrysiak, dr hab. Zbigniew Jędrzejewski, dr hab. Magdalena Błaszczuk, dr hab. Sławomir Żółtek. Profesor **Genowefa Rejman** (1925–2011) była na WPiA UW wieloletnim kierownikiem Zakładu Prawa Karnego oraz przewodniczącą Towarzystwa Naukowego Prawa Karnego. Doktor **Janusz Kochanowski** (1940–2010) był na UW wieloletnim wykładowcą, redaktorem naczelnym magazynu „*Ius et Lex*” oraz Rzecznikiem Praw Obywatelskich w latach 2006–2010. Na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu Katedrą Prawa Karnego i Polityki Karnej kierował w latach 1990–2012 r. prof. **Marian Filar** (1942–2020), a Katedrą Prawa Karnego i Kryminologii od 1977 r. kierował prof. **Andrzej Marek** (1940–2012), redaktor naczelny „*Systemu Prawa Karnego*”. Z Uniwersytetem Toruńskim związany był również prof. **Andrzej Adamski**; prof. **Violetta Konarska-Wrzosek** (kierownik Katedry Prawa Karnego), dr hab. **Jerzy Lachowski**, dr hab. **Tomasz Oczkowski** i dr hab. **Janusz Bojarski**.

Doktor hab. **Olga Sitarz** pracuje na Uniwersytecie Śląskim, z którym przez lata związana była prof. **Oktawia Górniok** (1926–2007), wieloletni kierownik Katedry Prawa Karnego i Kryminologii. Profesor **Emil Pływaczewski** i prof. **Ewa Guzik-Makaruk**,

¹³ Wydziały prawa lub kształcenie na kierunku prawo dostępne są na 17 uniwersytetach oraz w 16 wyższych szkołach niepublicznych. Na początku drugiej dekady XXI w. studiować prawo można było tylko na 4 uczelniach niepublicznych.

prof. **Grażyna Szczygieł** są pracownikami Uniwersytetu w Białymstoku, prof. **Andrzej J. Szwarc** (emerytowany – wieloletni kierownik katedry), prof. **Eugeniusz Kunze** (emerytowany), prof. **Krystyna Paluszyńska-Daszkiewicz**, prof. **Robert Zawłocki**, dr hab. **Justyn Piskorski** (aktualny kierownik katedry), dr hab. **Joanna Długosz**, dr hab. **Elżbieta Hrniewicz-Lach**, dr hab. **Iwona Sepiolo-Jankowska** – Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Profesor **Jacek Giezek**, dr hab. Anna Muszyńska pracują na Uniwersytecie Wrocławskim, prof. **Witold Kulesza**, dr hab. **Agnieszka Liszewska**, dr hab. **Ryszard Dębski**, dr hab. **Rafał Kubiak** i prof. **Stefan Lelental**, dr hab. **Aldona Nawój-Śleszyńska**, dr hab. **Grzegorz Wiciński** na Uniwersytecie Łódzkim, dr hab. **Krzysztof Wiak**, dr hab. **Filip Ciepły**, na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, dr hab. **Wojciech Cieślak**, dr hab. **Kamil Frąckowiak**, dr hab. **Przemysław Palka** na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim, z którym przez lata związany był prof. **Stanisław Pikulski** – dziekan wydziału i wieloletni kierownik Katedry Prawa Karnego (1945–2016), prof. **Stanisław Hoc** i prof. **Zbigniew Kwiatkowski** na Uniwersytecie Opolskim, a prof. **Tadeusz Bojarski**, prof. **Marek Mozgawa**, prof. **Romuald Kmiecik** i dr hab. **Marek Kulik** i dr hab. **Magdalena Budyn-Kulik** na UMCS w Lublinie.

Marian Cieślak (1921–2010), autor kilkuset (ok. 400) publikacji z zakresu prawa i postępowania karnego, pełnił m.in. funkcję dziekana Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie przez wiele lat kierował Katedrą Postępowania Karnego. Od 1974 r. związany z Uniwersytetem Gdańskim, prof. M. Cieślak kierował Zespołową Katedrą Prawa i Postępowania Karnego do 1992 r. W latach 1980, 1981 oraz 1987–1992 był członkiem komisji opracowujących nowe kodyfikacje karne, a od 1990 r. przewodniczącym polskiej sekcji AIDP.

Z Katedrą Prawa Karnego UG związani byli również profesorowie tego uniwersytetu: **Henryk Popławski** (1912–1989) i **Mirosław Surkont** (1936–2001). H. Popławski zajmował się głównie prawem karnym gospodarczym, był autorem obszernego skryptu pt. *Podstawy prawa karnego* (1970) oraz *Prawo karne – część ogólna* (wspólnie z O. Górniok, S. Lelentalem i R. Skarbkiem). M. Surkont zajmował się przede wszystkim przestępstwami przeciwko wolności (*Przestępstwo zmuszania w polskim prawie karnym*, 1991) i przestępstwem łapownictwa (*Łapownictwo*, 1999). Był również autorem podręcznika do nauki prawa karnego (*Prawo karne*, 2001). Studia kryminologiczne zbudował i rozwinął na naszym Wydziale dr hab. **Wojciech Zalewski** (kierownik Zakładu Kryminologii). Najmłodszym pracownikiem Katedry Prawa Karnego i Kryminologii na Uniwersytecie Gdańskim, zajmującym stanowisko profesorskie, jest dr hab. **Jacek Potulski**.

Do przedstawicieli tzw. krakowskiej szkoły prawa karnego należy przede wszystkim zaliczyć profesorów: **Kazimierza Buchałę** (1924–2002), wieloletniego kierownika Katedry Prawa Karnego na WPiA Uniwersytetu Jagiellońskiego (w latach 1967–1994), **Andrzeja Zolla** (kierownik katedry w latach 1994–2000 i od 2005 do 2012 r.) oraz

prof. **Marię Szewczyk** (kierownik katedry w latach 2000–2005). Nie można też pominąć pozostałych pracowników Katedry Prawa Karnego UJ: prof. (emerytowanego) **Władysława Mąciora** i prof. **Zbigniewa Ćwiąkalskiego** (Uniwersytet Rzeszowski), a także reprezentujących tzw. średnie pokolenie polskich karnistów, profesorów: **Piotra Kardasa**, **Włodzimierza Wróbla** (aktualnie p.o. kierownika katedry) i **Janusza Raglewskiego**.

W Polskiej Akademii Nauk zajmują się prawem karnym m.in. prof. **Jan Skupiński** (kierownik Katedry Prawa Karnego w Europejskiej Wyższej Szkole Prawa i Administracji), prof. **Ewa Bieńkowska**, prof. **Janina Wojciechowska**, prof. **Barbara Kunicka-Michalska** oraz dr hab. **Jolanta Jakubowska-Hara**. Kierownikiem Katedry Prawa Sądowego w Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie jest prof. **Leszek Kubicki**, a kierownikiem Katedry Prawa Karnego na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego prof. **Jarosław Majewski**.

Nie sposób w tych ramach wymienić wszystkich, dawnych i obecnych, przedstawicieli polskiej nauki prawa karnego. Lista tutaj nieobecnych jest bardzo długa. Z ich podręcznikami, monografiami, komentarzami, artykułami, glosami i pozostałym piśmiennictwem, a także z wykładami i ćwiczeniami będą się jednak studenci spotykać każdego dnia.

3. Nauki pokrewne i pomocnicze

Literatura: W. Daszkiewicz, *Nauki penalne w systemie studiów prawniczych*, PiP 1971/11.

- 35 Nauka prawa karnego jest zróżnicowana, za jej zasadniczy nurt należy jednak uznać tzw. dogmatykę, wyrosłą z nurtu pozytywizmu prawnego.

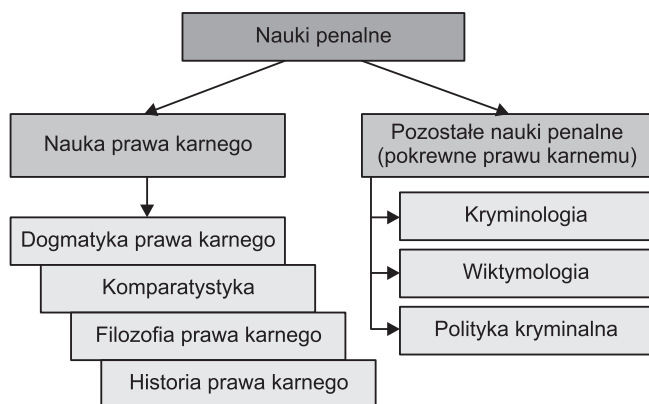
Dogmatyka zajmuje się badaniem i objaśnianiem obowiązującego prawa. Ze względu na wyraźne odrębności co do przedmiotu badań obok dogmatyki można wyróżnić m.in. prawo karne porównawcze, historię prawa karnego i filozofię prawa karnego. Te wszystkie dyscypliny nauki, które badają przestępstwo i karę, można zaliczyć do licznej rodziny **nauk penalnych**¹⁴ (pokrewnych prawu karnemu). Nauki penalne korzystają z osiągnięć innych nauk (m.in. teorii prawa, filozofii, logiki, semantyki, socjologii i psychologii).

- 36 **Nauki pokrewne** są to nauki penalne (karne), których przedmiot badań jest tożsamy albo tematycznie zbliżony do zagadnień, jakimi zajmuje się nauka prawa karnego. Tym samym pokrewnymi dogmatyce prawa karnego będą te nauki, które analizują

¹⁴ Posługiwanie się nazwą „nauki kryminalne” czy też „nauki kryminologiczne” jest równie uprawnione.

np. zagadnienia związane z przestępstwem i jego sprawcą (przestępcą), pokrzywdzonym, środkami reakcji karnej czy metodami wykonywania kar izolacyjnych. Do najważniejszych nauk pokrewnych zalicza się: kryminologię, penologię, wiktymologię, penitencjarystkę oraz politykę kryminalną.

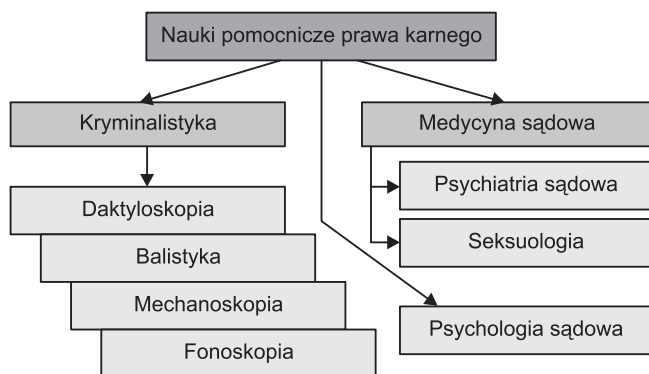
Tablica 7. Nauki penalne

Źródło: opracowanie własne.

Nauki pomocnicze to z kolei te wszystkie nauki, z których wyników prawo karne korzysta. Choć w pewnym sensie niemal każda nauka może stać się „pomocniczą”, to tradycyjnie w doktrynie jako główne nauki pomocnicze dla prawa karnego wyróżnia się te, które związane są z badaniem psychiki sprawcy czynu (psychiatria i psychologia sądowa), badaniem ciała osoby pokrzywdzonej przestępstwem (medycyna sądowa), czy koncentrujące się na wykryciu popełnienia przestępstwa oraz ustaleniu jego sprawcy (kryminalistyka).

Tablica 8. Nauki pomocnicze prawa karnego

Źródło: opracowanie własne.

- 38 Wymienione powyżej dziedziny nauki nie wyczerpują listy ani wszystkich nauk penalnych, ani nauk pomocniczych prawa karnego. Wskazane rozróżnienie ma charakter umowny, czego przykładem może być występująca w doktrynie niekonsekwencja polegająca na klasyfikacji kryminalistyki bądź jako jednej z nauk penalnych (pokrewnych), bądź jako nauki pomocniczej.

3.1. Kryminologia

Literatura: E. Bienkowska, *Kryminologia*, Ossolineum 1992; J. Błachut, *Przestępczość w Polsce w latach 1986–1995 w świetle danych statystyk policyjnych*, PiP 1997/3; B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2004; D. Janicka, *O pionierach nauk kryminologicznych w Polsce*, CPH 2016/1, t. LXVIII; T. Koziół, *Kilka uwag o statusie naukowym kryminologii*, CzPKiNP 1999/1; K. Krajewski, *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa 1994; K. Krajewski, A. Gaberle, J. Błachut, *Kryminologia*, Gdańsk 1999; L. Lernell, *Zarys kryminologii ogólnej*, Warszawa 1973; A. Marek, *Kryminologia*, Toruń 1986; H.J. Schneider, *Kryminologia porównawcza: zadania, metody i wyniki badań*, PiP 1996/8–9; A. Siemaszko, *Spoleczna geneza przestępczości (wokół teorii zróżnicowanych powiązań E. Sutherlanda)*, Warszawa 1979; L. Tyszkiewicz, *Kryminologia*, Katowice 1986; L. Tyszkiewicz, *Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii*, Katowice 1991; W. Wolter, *Kryminologia a prawo karne*, „Archiwum Kryminologiczne” 1934, t. 1/2.

- 39 Kryminologia, jako jedna z tzw. **nauk penalnych** (m.in. obok kryminalistyki i penologii), bada zjawisko przestępstwa oraz osobę jego sprawcy w płaszczyźnie szeroko rozumianych uwarunkowań społecznych, a także biologicznych i psychologicznych. Biorąc pod uwagę tylko nazwę (pochodzącą od łac. słowa *crimen*), jest nauką o przestępstwie. Posiadając ten sam przedmiot badań co prawo karne, zajmuje się nim na innej płaszczyźnie (społecznej, a nie normatywnej). Kryminologia *sensu stricto* bada przyczyny (etiologia kryminalna) i objawy przestępczości – fenomenologia kryminalna (m.in. jej strukturę i dynamikę). Dodatkowo zajmuje się nieprzestępnymi zachowaniami o charakterze patologicznym (np. prostytutką i samobójstwami). W ujęciu szerokim, przyjmowanym powszechnie na początku XX w., kryminologia obejmowała również socjologię i psychologię kryminalną, biologię kryminalną, statystykę, etnologię i etiologię kryminalną, a nawet kryminalistykę i techniki śledcze. Współcześnie odchodzi się od tak szerokiego ujmowania przedmiotu zainteresowań kryminologii.
- 40 Kryminologia, jako nowa dziedzina nauki wyodrębniła się pod koniec XIX w. Początki kryminologii wiąże się z opublikowaniem w 1885 r. przez włoskiego prawnika R. Garofalo książki pt. *Kryminologia (La criminologia)*, zaś jej genezy należy niewątpliwie poszukiwać w poglądach C. Lombrosa, które dały asumpt do badań nad przyczynami przestępczości. Zarówno dawniej, jak i obecnie pojawiają się tendencje do bardzo szerokiego ujmowania przedmiotu zainteresowań kryminologii, obejmującego całokształt zagadnień dotyczących przestępstwa i kary, włączając w to zagadnienia penitencjarystyki, wiktymologii i penologii. Tendencje te występują zwłaszcza wśród autorów amerykańskich, którym obce są europejskie tradycje kryminologiczne.